

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2018 metai

1

LI

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE,
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2018

© Straipsnių autoriai, 2018

MONIKA ŠIPELYTĖ

Lietuvos istorijos institutas

KONFERENCIJOS ŠVEICARIJOJE 1915–1916 M.: LIETUVOS ATKŪRIMO PROJEKTŲ SANDŪROS

ANOTACIJA Šiame straipsnyje nagrinėjama Šveicarijos lietuvių veikla nuo 1915 m. vasaros iki 1916 m. pavasario, kai Juozas Gabrys, Vladas Daumantas, Juozas Purickis ir Antanas Stepnaitis organizavo pagalbą karo pabėgėliams bei siekė sukurti visus lietuvių emigracijos centrus vienijančią organizaciją – Aukščiausiąją Lietuvių Tautos Tarybą (toliau – ALTT). Vykstant organizacijų kūrimo darbui, J. Gabrys ir jo kolegos Vokietijos imperijos atstovams Šveicarijoje teikė pasiūlymus ir projektus, kokia turėtų būti būsima moderni Lietuvos valstybė, kurią buvo tikimasi sukurti padedant Vokietijai, šiai laimėjus Pirmąjį pasaulinį karą. 1916 m. Lozanoje vykusios lietuvių konferencijos, pavadintos Berno ir Hagos, buvo skirtos apibrėžti Šveicarijos lietuvių valstybės viziją, besiskiriančią tiek nuo planų atkurti unijinę Lenkijos–Lietuvos valstybę, tiek nuo galimybės grįžti į Rusijos imperijos sudėtį.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Juozas Gabrys, Pirmasis pasaulinis karas, emigrantai, Šveicarija, valstybės idėja, moderni Lietuva.

Pirmojo pasaulinio karo įvykių reikšmė keičiant iki tol nusistovėjusią politinę tvarką leidžia istoriniuose tyrimuose kalbėti apie įvairias valstybės sampratas, egzistavusias vienu metu, ir naujai atsiradusias koncepcijas, kokia turėtų būti *pokario* Europa. Mažąsias tautas, norinčias sukurti ar atkurti valstybingumą, permainos mūšiuose skatino vis iš naujo permąstyti, su kuria didžiąja Europos valstybe ar jų grupe reikėtų sieti savo ateitį. Lietuvos valstybės projektavimo atveju tai buvo pasirinkimas tarp grįžimo į Rusijos imperijos sudėtį (autonomijos ar panašiomis teisėmis), prisijungimo prie Vokietijos dominavimo regione (priklausomos ar nepriklausomos valstybės sąlygomis) arba Abiejų Tautų Respublikos (kaip unijinės ar federacinės) atkūrimo, bendradarbiaujant su lenkų nacionaliniu judėjimu.

Norėdami išsiaiškinti, kaip tokios idėjų perskyros atsirado ir ėmė daryti įtaką Lietuvos valstybingumo projektams, analizei pasirinkome Pirmojo pasaulinio karo metu itin aktyvią Šveicarijos lietuvių išeivių bendruomenę, kurios pažiūras ir santykius (tiek tarpusavyje, tiek su okupacinėmis struktūromis) nagrinėsime šiame tekste. Nors apie lietuvių intelektualų veiklą 1915–1919 m. Šveicarijoje istorikai yra rašę, tikslinga kompleksiškai pažvelgti į kartu dirbusius lietuvius kaip į atskirą bendruomenę, jungiamą bendrų tikslų ir kuriančią strategijas, kaip tuos tikslus įgyvendinti, tačiau susiduriančią su asmeninių ir valstybinių interesų sankirtos problemomis. Šis klausimas istoriografijoje dar nekeltas, nebandyta derinti *vidinės* ir *išorinės* perspektyvų, kai apie lietuvių išeivių grupę kalbama remiantis tiek jų pačių sukurtais dokumentais, tiek Vokietijos imperijos pareigūnų paliktais šaltiniais¹. Tarp Šveicarijos lietuvių vyravusios valstybės atkūrimo idėjos taip pat dar netapo atskiro tyrimo objektu. Todėl buvo nuspręsta užpildyti šią spragą ir patikslinti kai kuriuos istoriografijoje įsivėlusius netikslumus. Tai leidžia iš naujo peržvelgti ir jau egzistuojančias interpretacijas.

Taigi, šiame straipsnyje analizuojamos Lietuvos valstybės atkūrimo idėjos, iškeltos Šveicarijos lietuvių įkurtos Lietuvių tautos tarybos (toliau – L.T.T.) 1915–1916 m. pradžioje regtose konferencijose dėl būsimos Lietuvos valstybės ateities. Tuo tikslu būtina:

1. Identifikuoti konferencijos / organizacijos / projekto sumanytojus ir jų veikimo kontekstą – atsiradimo priežastis;
2. Aptarti paskelbtų dokumentų turinį, jų vertinimus atsiminimuose ir istoriografijoje, santykį su kitais vienalaikiais tekstais – vyksmą;
3. Įvertinti, kokią įtaką konferencijos turėjo tolesniam Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje veikimui ir jos santykiams su kitais lietuvių intelektualais bei Vokietijos imperijos administracija – pasekmes.

1915 m. vasara pasirinkta kaip aktyvios lietuvių veiklos Pirmojo pasaulinio karo metais pradžia Šveicarijoje, o 1916 m. balandis – kaip „Hagos konferencijos“ data. Nors 1916 m. gegužės–liepos mėnesiais Lozanoje vyko dar dvi lietuvių konferencijos ir „III Tautų kongresas“, manome, kad tai jau tolesnio tyrimo objektai. Dėl svarbos valstybingumo projektų raidai jie bus nagrinėjami ateityje. 1915 m. vasaros – 1916 m. pavasario Lietuvos atkūrimo idėjas taip pat jungia ir santykio su kaimyninėmis tautomis ar imperijomis ieškojimas, tik vėliau peraugantis į konkretų nepriklausomybės siekį, kuris pradžioje neakcentuojamas.

¹ Pagrindiniai archyviniai rinkiniai, kuriais remiamasi tekste – Vilniaus universiteto Bibliotekos rankraščių skyriuje (toliau – *VUB RS*) saugoma dalis asmeninio Juozo Gabrio archyvo (f. 155, b. 963–1087) ir Vokietijoje, Berlyne, esantys Užsienio Užsienio reikalų ministerijos Politinio archyvo (toliau – *PA AA*) fondai (RAV Bern 474–484; 794–818; R2170).

Nors nagrinėsime Lietuvos santykio su ateities Latvija, Rusija ir Lenkija atspindžius Šveicarijos veikėjų tekstuose, tačiau šių šalių intelektualų idėjos ar jų lyginimas su lietuviškosiomis nėra šio straipsnio objektas. Kaip ir įvairiuose išėivijos centruose generuotų projektų sugretinimas – tai įdomi tema, tačiau dėl plačios jos apimties stengsimės atsižvelgti į *kitų* veikėjų pažiūras tiek, kiek jos siejasi su konkrečiais lietuvių konferencijose svarstytais klausimais ar kilusiais konfliktais.

Lietuviškoje istoriografijoje minima, kodėl būtent Šveicarija buvo pasirinkta kaip daugelio Rytų Europos šalių emigrantų politinių centrų telkimosi vieta². Taip pat iš tarptautinės politikos tyrimų žinoma, kad neatsitiktinai kariaujančių šalių atstovai (ambasadoriai, pasiuntiniai, slaptųjų tarnybų agentai, privatūs turtingi bei įtakingi asmenys) rinkosi į Šveicariją sužinoti karščiausių karinių ir politinių frontų naujienų bei prisivilioti to meto politikai naudingų asmenų iš trečiųjų šalių³. Į Vakarų Europą emigravę lietuvių

² A. E. S e n n, The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920, *Lituanus*, 1977, vol. 23, No. 1 – Spring, [interaktyvus], http://www.lituanus.org/1977/77_1_02.htm [žr. 2017 02 26]; R. L o p a t a, Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 231–251; R. L o p a t a, Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais, ten pat, p. 253–269; R. L o p a t a, Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m., *Lietuvos istorijos metraštis. 1992*, 1994, p. 67–90; V. P u k i e n ė, Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais, *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, sud. R. Juzefovičius, Ž. Mačiukas, Vilnius, 2004, p. 99–108; I. Š t i k o n a i t ė, Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje, *Archivum Lithuanicum*, t. 6, 2004, p. 223–236; Kultūriniai ryšiai su Šveicarija: Lozana – vienas lietuvių kovos dėl nepriklausomybės istorijos puslapis, *Gimtasis žodis*, nr. 9, 2002, p. 13–20; J. S k i r i u s, *Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai XX amžiaus pirmojoje pusėje. Mokslo darbų apžvalga*, Vilnius, 2010; M. K a t i l i u s, Fribūro universiteto draugijos „Lituanica“ šalpos fondas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 36, 2012, p. 91–117; A. K a t i l i u s, Fribūro lietuvių studentų draugija „Rūta“, *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil. dr. Tamaros Bairašauskaitės 65-mečio sukakčiai*, sud. O. Mastianica, V. Pugačiauskas, V. Žaltauskaitė, Vilnius, 2015, p. 497–508.

³ A. E. S e n n, Garlawa: A Study in Émigré Intrigue, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 45, No. 105, 1967, p. 411–424; A. E. S e n n, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*, Madison, 1971; A. E. S e n n, The Entente and the Polish Question 1914–1916, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 25, H. 1, 1977, S. 21–33, [interaktyvus], <http://www.jstor.org/stable/41047223> [žr. 2017 11 02]; A. E. S e n n, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992; A. E i d i n t a s, G. R u d i s, *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, Kaunas, 1989; E. A l e k s a n d r a v i č i u s, Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m., *Metmenys*, 1991, nr. 61, p. 22–41; P. Č e p ė n a s, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II, Vilnius, 1992, p. 417–443; R. L o p a t a, Valstybingumo raida 1914–1918 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9: *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m.*, Vilnius, 1996, p. 83–112; *Lietuvos istorija*, t. 10, I d.; D. B l a ž y t ė–B a u ž i e n ė, E. G i m ž a u s k a s, Č. L a u r i n a v i č i u s et al., *Nepriklausomybė (1918–1940)*, Vilnius, 2013; A. E i d i n t a s, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992; A. E i d i n t a s, Skandalingieji Juozo Gabrio-Paršaičio darbai, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, p. 407–450; R. L o p a t a, „Tipas apskritai labai dar įtariamąs, bet reikalingas“. Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai, ten pat, p. 321–350; E. D e m m, *Ostpolitik und Propaganda*

intelektualai ėmėsi veikti žinodami šias aplinkybes ir bandydami jomis pasinaudoti. Būtent tautinė ar tarptautinė konferencija buvo vienas iš būdų skleisti informaciją apie kurios nors tautos aspiracijas ir ateities planus. Nors šis kelias kaip tautinių judėjimų pasekmė išpopuliarėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, karo metais, vienoje nedidelėje šalyje reziduojant ypač plačiam valstybinių aktyvistų ratui, matome naują šio reiškinių „bumą“⁴. Todėl derėtų klausti, kaip lietuviai įsijungė į šią *madą* ir ar tai buvo naudinga jų intelektualiam ir politiniam švietimui(si), gilinimuisi į tautinius ir tarptautinius reikalus? O gal šis fenomenas tebuvo priedanga didžiųjų valstybių atstovų rankose, slepianti manipuliacijas mažaisiais? Kokia tokių susitikimų ir po jų gimusių leidinių reikšmė lietuvių valstybingumo idėjų raidai?

Lietuvių tautos tarybos įkūrimas ir Lietuvos–Latvijos karalystės idėja

Nors pagalbos nukentėjusiems nuo karo Lietuvoje darbas Šveicarijoje įsibėgėjo 1915 m. pabaigoje, kai kelios lietuvių organizacijos suvienijo jėgas Fribūre⁵, o vėliau dirbo Lozanoje, pagrindinis šios veiklos organizatorius Juozas Gabrys į lietuviybės propagavimo reikalus įsitraukė daug anksčiau. Pirmoji oficiali jo vadovaujama organizacija buvo Lietuvių informacijos biuras (toliau – L.I.B), 1911 m. įkurtas Paryžiuje⁶. Iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios J. Gabrys ir jo kolega prancūzų žurnalistas Jean’as Pélissier’as leido knygas, spausdino straipsnius Europos laikraščiuose, rengė viešas paskaitas apie Lietuvą, taip pat 1915 m. pradėjo leisti žurnalą *Pro Lithuania* lietuvių ir anglų kalbomis. Finansuojamas JAV įsikūrusių lietuvių, L.I.B. siekė plėsti savo veiklą į kitas šalis: pats J. Gabrys 1914 m. keliavo į JAV rinkdamas lėšas ir žadėdamas kurti visiems lietuvių emi-

im Ersten Weltkrieg, Frankfurt am Main, 2002; E. D e m m, The Nationalities Factor in the Activities of Intelligence Agencies in Switzerland during The First World War, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Imperijos ir nacionalizmai Didžiajame kare: sąveikos Vidurio Rytų Europoje*, nr. XXXI, 2015, p. 99–119.

⁴ R. E. Heath, A. E. Senn, Edmond Privat and The Commission of the East in 1918, *Journal of Baltic Studies*, Vol. VI, No 1, Spring 1975, p. 9–16; R. L o p a t a, „Tipas apskritai labai dar įtariamas, bet reikalingas“..., p. 321–350; A. E. S e n n, Antanas Viskantas: a Lithuanian with Polish Friends, *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, p. 312–320; J. E s c u l l e s, V. P e t r o n i s, Self-proclaimed Diplomats: Catalan–Lithuanian cooperation during WWI, *Nationalities Papers*, 2016, 44:2, p. 340–356.

⁵ M. Š i p e l y t ė, Fribūro universitetas ir lietuvių veiklos Šveicarijoje reikšmė XX amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 37, 2016, p. 165.

⁶ J. G a b r y s, *Vers l’Indépendance lituanienne: faits, impressions, souvenirs 1907–1920*, Lausanne, 1920, p. 21–48; A. E. S e n n, The Activity of Juozas Gabrys..., J. E s c u l l e s, V. P e t r o n i s, Self-proclaimed Diplomats..., p. 343.

gracijos centrums atstovaujančią organizaciją⁷. Išgirdęs apie Europoje prasidėjusį karą, L.I.B. vadovas suskubo grįžti į Europą ir jau 1915 m. vasarą perkėlė leidybą į neutralią Šveicariją. Esminis lūžis, lietuvių emigrantų veiklą Šveicarijoje įvedęs į praktinės politikos lygmenį, buvo tų pačių metų rudenį įkurta L.T.T.

Tačiau istoriografijoje plačiau yra aptartas kitas įvykis: 1915 m. spalį vykęs Rusijos imperijos Dūmos deputato ir Centralinio lietuvių draugijos komiteto pirmininko Martyno Yčo, jo sekretoriaus ir pagalbininko belaisvių šelpimo reikaluose Stasio Šilingo bei Lietuvių informacijos biuro pirmininko J. Gabrio pasitarimas Stokholme, neutralios Švedijos sostinėje, kur jie svarstė lietuviams aktualius klausimus⁸.

Nors ši „konferencija“ planuota kaip susitikimas su Lietuvos atstovais iš Vilniaus, jiems neatvykus, buvo priimti nutarimai, susiję su belaisvių šelpimu užsienyje ir jais besirūpinančios draugijos nuostatais. Stokholme siekta sukurti panašų informacijos biurą kaip Lozanoje ir nuspręsta kreiptis į neutralių šalių žmones dėl finansinės ir kitokios pagalbos Lietuvai. Štai tokį planuojamos veiklos apibūdinimą randame Sankt Peterburgo lietuvių spaudoje: „Pastaruju laiku Centralinis Komitetas ėmėsi svarbiausio savo organizacinės misijos etapo, būtent – organizuoti užimtosios Lietuvos šelpimą, neutralinėms Europos ir Amerikos tautoms padedant, o lygiai rimto Lietuvių Tautos reikalų atstovavimo Europoj ir Amerikoj.“⁹ Taigi matome, jog vengta viešų politinių deklaracijų, ypač nukreiptų prieš Rusiją, tačiau šios išėivijos dalies atstovai išsikėlė tikslus neapsiriboti vien tik belaisvių šelpimu.

Kita Lietuvos atstovų veikimo kryptis buvo ryšių su švedų intelektualais plėtojimas. Nors J. Gabrys ir kairiosios pacifistinės pakraipos politikas Carlas Lindhagenas buvo pažįstami iš ankstesnio bendradarbiavimo¹⁰, jų santykiai toliau vystėsi kuriant bendrą lietuvių–švedų pagalbos komitetą¹¹. S. Pivoras pabrėžia svarbų J. Gabrio vaidmenį plėtojant

⁷J. Skirius, *Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai*, p. 18–20; J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.*, Boston, 1916, p. 15–21; J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.*, Boston, 1916, p. 20–31; J. Gabrys, *Vers l'Indépendance...*, p. 17–20, p. 48–65; J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, sud. L. Saldukas, Vilnius, 2007, p. 62–86; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas*, Klaipėda: [s.n.], 1937, p. 19–26.

⁸S. Pivoras, Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių–švedų ryšiai XX a. pradžioje, *Istorija*, nr. 74, 2009, p. 23–32.

⁹Lietuvių pasitarimai, *Lietuvių Balsas*, 1915 10 25, nr. 13, p. 1.

¹⁰J. Gabrys teigia, kad jie susirašinėję dar iki susitikimo Stokholme ir „turėję ypač glaudžius ryšius“ (J. Gabrys, *Vers l'Indépendance...*, p. 81).

¹¹Tame pačiame laikraštyje randame ir šių susitikimų aprašymą: „Šiomis dienomis iš Stokholmo pargrįžo Lietuvių Centralinio Komiteto pirmininkas M. Yčas ir sekretorius St. Šilingas. Kaip jau rašėme, jie važiavo svarbiais Lietuvos reikalais.<...> Švedai sudarė iš žymiausių savo veikėjų, parlamento atstovų komitetą tarpininkauti tarp mūsų ir mūsų tautiečių po vokiečiu pasilikusių ir rinkti aukoms lietuviams pačioje Švedijoje.<...> Drauge su tuo žygiu, jie nutarė pasiųsti Lietuvon delegatą, kuris susižinojės su mūsų veikėjais, išstirtų Lietuvos padėjimą ir mums praneštų. Visa tai katinama padaryti švedų vyriausybei padedant“ (Lietuvių

šiuos ryšius¹², kurie vėliau padėjo Stokholme įsitvirtinti nedideliame lietuvių emigrantų centrui, savo veiklą vykdžiusiam vėlesniais Pirmojo pasaulinio karo metais. Tais pačiais 1915 m. į Stokholmą atvyko ir čia sukurtų organizacijų vadovu tapo rašytojas Ignas Jurkūnas-Šeinius, Švedijoje pasilikęs iki pat 1932 m.

Dar vienas svarbus šį susitikimą lydėjęs klausimas – J. Gabrio keliai iki Stokholmo. Jis pats neneigia, ir jį sutikę kolegos patvirtina, kad į Švediją jis atkeliavo su vokišku pasu, Peterio G. de Garlava pavarde¹³. Nagrinėjant Vokietijos atstovybės Berne dokumentus, nekyla abejonių, kad toks pasas buvo išduotas būtent čia (išlikęs jo originalas su kelionės keltu per Vokietijos uostą Zasnica pasienio antspaudais)¹⁴. Taip pat patvirtinama Martyno Yčo iškelta mintis, kad J. Gabrys, be lietuvių, susitikinėjo su „Vokietijos šnipais“, ir jiems išpasakojo visą vyksmą Stokholme¹⁵. Be šių „šnipų“ pranešimų apie J. Gabrį, randame ir susitikimo su pačiu M. Yču aprašymą – jis nemažai papasakojęs apie tuometinę Rusijos situaciją ir palikęs galimybių tolesniam bendradarbiavimui (jam netgi suteiktas slapyvardis „Marta“¹⁶). Tiesa, tolesnės komunikacijos su M. Yču įrodymų neturime, tačiau J. Gabrio situacija buvusi šiek tiek kitokia – dokumentus grįžimui atgal jis tegalėjęs gauti tik iš Stokholme esančios Vokietijos atstovybės, žinoma, prieš tai jai pranešęs apie lietuvių nutarimus ir planus¹⁷. Derėtų pasvarstyti, ar šis J. Gabrio išleidimas į užsienį „su priežiūra“ atsipirko ar tai tebuvo jo ištikimybės patikrinimas? Juolab kad galimybių išvykti ir netapti vienos iš kariaujančių šalių „įkaitu“ kažin ar buvo. Kodėl Vokietijos atstovams buvo įdomūs lietuviai? Vienas jų atsako į šį klausimą, atskleisdamas, kad lietuvių interesai didžiųjų valstybių žaidime tikrai nebuvo svarbiausi: „Įšmaniai panaudojus šį komitetą [lietuvių–švedų – M. Š.], galima prisidėti prie mūsų švediškujų užduočių vykdymo; bet koku atveju privalote į jį įnešti išorinės iniciatyvos.“¹⁸ Tiesa, nederėtų nuvertinti šio susitikimo reikšmės patiems

pasitarimai, *Lietuvių Balsas*, 1915 10 25, nr. 13, p. 1). Panašiai įvykius prisimena ir J. Gabrys: „Šioj mūsų konferencijoj daugiausia vietos užėmė šelpimo darbo organizavimas okupuotoj Lietuvoj. <...> Sukūrus Švedų-lietuvių komitetą, kilo sumanymas ieškoti okupuotajai Lietuvai pagalbos JAV Rockefeller'io komitete, kuris skyrė tuomet dideles sumas karo aukoms“ (J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 138–139).

¹² S. P i v o r a s, Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas..., p. 30.

¹³ J. G a b r y s, *Vers l'Indépendance...*, p. 80–81; J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 133–134; M. Y č a s, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*, Kaunas, 1991, t. II, p. 166–168.

¹⁴ „Gabrys keliasu su Peter G. de Garlava pasu, pasirašykite dokumentus ir praneškite pasieniui“ (Ginsbert von Romberg telegrama į *Auswärtiges Amt*, 1915 09 30, *PA AA*, RAV Bern 794, K 489245–46; RAV Bern 795).

¹⁵ M. Y č a s, *Atsiminimai...*, t. II, p. 172–173; Rombergo pasikalbėjimas su Stepankowskiu, 1915 09 29, ten pat, K 489237.

¹⁶ Steino ataskaitos Rombergui kopija, 1915 09 30, ten pat, K489324.

¹⁷ Rombergo pranešimas *Auswärtiges Amt*, 1915 10 03, ten pat, K489260–61.

¹⁸ Steino ataskaitos Rombergui kopija, 1915 09 30, ten pat, K489324.

lietuviams ir jų organizavimuisi, tačiau visuomet reikėtų turėti omenyje tuo pat metu vykusį „išnaudojimo“ žaidimą, kuriame asmeninio veikimo laisvė pasiekama mainais už informaciją.

Taigi, trumpai apibendrinami, kuo buvo svarbūs pasitarimai Stokholme, galime teigti, kad tai pirmas bandymas pasiskirstyti įtakos zonomis tarp kelių lietuvių emigrantų centrų ir tikslingas proletuviškos propagandos taikymas skirtingoms šalims. Taip pat šis pasitarimas padėjo pamatus vėlesnių konferencijų struktūrai, kurios pagrindiniai bruožai: 1) susirenka delegatai iš kelių politinio veikimo centrų; 2) posėdžiai slapti; 3) vieši nutarimai skelbiami lietuviškoje ir tarptautinėje spaudoje; 4) slapti nutarimai reglamentuoja tolesnių susitikimų eigą.

Tačiau kitas procesas, J. Gabri, kaip Šveicarijos lietuvių atstovą, atvedęs į Stokholmą, buvo prasidėjęs dar 1915 m. vasarą. Tai L.T.T. įkūrimas Šveicarijoje. Kad šioje šalyje veikia to paties Gabri vadovaujamas L.I.B., kitiems lietuvių intelektualams buvo žinoma:

O greta Centralinio Komiteto diena iš dienos giliau plečia savo veikimą Informacijos Biuras Paryžiuje, persikėlęs liuosėsniam ir našėsniam darbui neutralėn dirvon – Lozanon. Jis supažindino Europos nuomonę su Lietuva, užkerta kelią lenkų skleidžiamiems Lenkijos ir Lietuvos Unijos monams, kelia nuo Didžiojo Vytauto paveldėtus mūsų Tėvynės reikalavimus, ruošia anglų, prancūzų ir kitų tautų visuomenės prie teisingo Lietuvos klausimo išrišimo Tautų Taikos Kongreso valandoje¹⁹.

Bet kas tada ta Tautos taryba ir kodėl J. Gabriui reikėjo iškelti visą savo proletuvišką veiklą iš Paryžiaus? Atsakymas į šiuos klausimus gali padėti išsiaiškinti tolesnės lietuvių veiklos Šveicarijoje pobūdį ir priežastis.

Istoriografijoje užsimenama apie J. Gabri persikėlimą į Šveicariją, tačiau datos nesutampa: Vanda Pukienė L.I.B. perkėlimą į Lozaną datuoja 1915 m. pabaiga²⁰, tačiau Raimondas Lopata teigia, kad tai įvyko keliais mėnesiais anksčiau²¹. Pranas Čepėnas apie šį veiksma rašo: „dar prieš vokiečių galutinę okupaciją 1915 m. rudenio“²², Alfredas Erichas Sennas bei jo straipsniu remdamasis Alfonsas Eidintas tokios organizacijos išvis nemini, o aptaria pirmuosius J. Gabri susitikimus su Vokietijos atstovybės Berne pareigūnais²³. Toliau matysime, kad šie du įvykiai gali būti glaudžiai susiję.

Paskutiniajame 1915 m. J. Gabri leisto žurnalo *Pro Lithuania* numerio viršelyje išspausdintame „Redakcijos žodyje“ situacija apibūdinama taip:

¹⁹ Lietuvių pasitarimai, *Lietuvių Balsas*, 1915 10 25, nr. 13 p. 1–2.

²⁰ V. P u k i e n ė, Lietuvių organizacijos Šveicarijoje..., p. 100.

²¹ R. L o p a t a, Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m., *Lietuvos istorijos metraštis. 1992, 1994*, p. 82–83; R. L o p a t a, Valstybingumo raida 1914–1918 metais..., p. 86–87.

²² P. Č e p ė n a s, *Naujųjų laikų...*, t. II, p. 421.

²³ A. E. S e n n, *Garlawa...*, p. 412–413; A. E. i d i n t a s, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 53–56.

Tenka apgailestauti, kad šis žurnalas turėjo palikti svetingą Prancūzijos žemę ir jos sostinę, bet dėl žiaurių cenzūros apribojimų, Paryžiuje *Pro Lithuania* leidybos tęsti neįmanoma. Perkeldami savo žurnalą į Šveicariją, Lozaną, tikimės rasti dar daugiau svetingumo ir savo labai pelnyti kilnių Šveicarijos žmonių simpatijas, kurie patys mums yra meilės laisvei ir nepriklausomybei pavyzdys²⁴.

Ne panegirika šveicarams yra svarbiausias šios minties dėmuo, bet viešai paskelbta pozicija, kad karo cenzūra neleidžianti agituoti prieš Prancūzijos sąjungininkę Rusijos imperiją, kurios dalimi tuomet matyta ties fronto linija atsidūrusi būsimos Lietuvos teritorija.

Nors toks paaiškinimas atrodo logiškas, negalime atmesti galimybės, kad neutrali Šveicarija tiesiog traukė įvairių šalių intelektualus kaip fiziškai ir idėjiškai laisvesnė aplinka. Juolab kad Vokietijos atstovybės raportai apie pirmuosius kontaktus su J. Gabriu leidžia svarstyti ir trečiąjį variantą: Šveicarija buvo sąmoningai pasirinkta kaip *viena iš kelių* neutralių valstybių, per kurią būtų galima komunikuoti su Vokietijos imperijos pareigūnais, nes šie, kariuomenei skinant pergales, tapo faktiniais lietuvių teritorijų valdytojais. Pavyzdžiui, Eberhardas Demmas šią galimybę vertina kaip pasirinktą nepavykus užmegzti tiesioginių santykių su Vokietijos ambasadoriumi Romoje²⁵.

Kaip jau minėjome, 1915 m. spalį į Stokholmą vykusį J. Gabri lydėjo ir stebėjo Vokietijos imperijos patikėtiniai. Tačiau pirmasis susitikimas su Vokietijai dirbusiu ukrainiečiu Volodimiru V. Stepankovskiu užfiksuotas dar 1915 m. rugpjūčio 8 d. Paryžiuje. Po jo Stepankovskis pasakojo apie J. Gabrio prancūziškuosius leidinius ir ateities planus plėsti veiklą²⁶. Po mėnesio jo ataskaitose aptinkamas istoriografijoje dažnai cituotas pasakymas, kad J. Gabrys „sudaro inteligentiško žmogaus įspūdį“²⁷, o spalio pabaigoje (jau po lietuvių susitikimų) pripažįstama, jog reikia skatinti jo veiklą būtent Šveicarijoje – „padėti“ organizuoti „Tautų konferenciją“ Berne, kuri buvo planuota 1915 m. gruodžio mėnesį. Bene iškalbingiausia frazė, susiejanti „laisvą“ keliavimą po Europą ir tolesnius J. Gabrio darbus Šveicarijoje, aptinkama lapkričio 16 d. vokiečių atstovybės raporte reichkancleriui: „Garlava Stokholme buvo įgalintas atstovauti lietuvių reikalams užsienyje karo laikui. Jis laikinai apsistos Šveicarijoje. Jis taip pat nori tęsti ryšius su manim. Ponas Stepankowski taip pat bus artimuose santykiuose su juo, man paaiškinadamas savo darbą „po priedanga.“²⁸ Taigi, rugpjūčio–spalio mėnesiai buvo skirti J. Gabriu, kaip vieno iš ką

²⁴ *Pro Lithuania*, 1915, nr. 8–9, p. 1.

²⁵ E. Demm, Nationalistische Propaganda und Protodiplomatie als ethnisches Geschäft: Juozas Gabrys, die „Union des Nationalités und die Befreiung Litauens (1911–1919)“, E. Demm, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 2002, S. 168–169.

²⁶ Ginsberto von Rombergo ataskaita, 1915 08 09, *PA AA*, RAV Bern 794, K489062.

²⁷ Rombergo pranešimas von Bergenui, 1915 09 08, Bernas, ten pat, K489463.

²⁸ Rombergo (?) raportas Bethmannui–Holwegui, 1915 11 16, ten pat, K489359.

tik Vokietijos imperijos okupuotų teritorijų atstovo, „skenavimui“, žinių rinkimui apie jo veiklą ir galiausiai – kelionės į Stokholmą su naujųjų draugų pagalba įvertinimui. Šiai pavykus, nuspręsta bendradarbiavimą tęsti, o toks pažadas galėjo lemti J. Gabrio sprendimą Šveicarijoje įkurdinti ne tik savo leidybos įmonę, bet ir likti pačiam, kaip lietuvių reikalų atstovui, ketinančiam plėsti ryšius tiek su tėvynėje, tiek su kitur emigracijoje esančiais lietuviais, tuo pat metu keičiantis informacija su Vokietijos ir Prancūzijos pareigūnais²⁹.

O kaip šiuos įvykius apibūdina pats J. Gabrys ir jo kolegos Juozas Purickis ir Antanas Steponaitis, būtent L.T.T. kūrimo laiku įtraukti į bendrą darbą? J. Gabrys neslepia asmeninės iniciatyvos kuriant naują organizaciją ir įvardija tai kaip pirmosios lietuvių konferencijos sprendimą:

Ši konferencija, atsižvelgiant į Ober–Osto reikalavimą, turėjo būti slapta. Jos nemini nei M. Yčas, nei kun. Steponaitis jų „Atsiminimuos“, aš negaliu tačiau jos nutylėti, atsižvelgiant į svarbumą joj aptartų klausimų. <...> Visi sutiko su mano nuomone, kad greta L.I.B. turėjo būti įkurta Lietuvių taryba Šveicarijoje, kuri galėtų kalbėti, tartis su kitų valstybių atstovais visos lietuvių tautos vardu. Nutarta buvo, kad į šią tarybą įeis atstovai iš lietuvių tarybų, įsikūrusių Lietuvoje, Amerikoje ir Rusijoje išsidanginusių lietuvių. Ši Šveicarijos Lietuvių taryba, susidedanti iš visų lietuvių tautos dalių, bus aukščiausia [pabraukta originale – M. Š.] ir galės atstovauti Lietuvai kol ten, pakitęjus sąlygom, neįsikurs teisėta vyriausybė. Šią tarybą buvo pavesta sukurti Liet. Inform. biurui, tikriau sakant man. O kol ši taryba neįsikurs, jos funkcijas pavesti Liet. Inform. Biurui³⁰.

Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad minimas Oberostas (Vokietijos imperijos karinės valdžios okupuotoje Rusijos dalyje administracinis vienetas) kaip inspiracija būsimos valstybės „atstovybės“ įkūrimui neutralioje Šveicarijoje. Nors tiesioginis J. Gabrio ryšys su šia struktūra abejotinas, Vokietijos imperijos atstovybės Berne dokumentuose randame informacijos apie 1915 metų rugpjūtį vykusius pasikalbėjimus:

Tam, kad vienodai traktuoti visų lietuvių interesus, aš pabrėžčiau ponui G., kad reikia iš Amerikos, ar bent jau iš Rusijos į Šveicariją pasikviesti atstovų, ir Lietuvių tautinį komitetą, kuris turėtų reikiamą legitimumą, suorganizuoti. Tikrai kai šitas komitetas bus ir jo darbą Vokietijos vyriausybė tikrai parems, bus galima paskelbti anksčiau siūlytą deklaraciją. Su Tautiniu komitetu bus galima spręsti lietuvių belaisvių klausimą per Karo ministeriją Berlyne³¹.

Projektą Lietuvai, kurį siūlė J. Gabrys, dar aptarsime, tačiau svarbu paminėti, kad jo noras priėti prie Lietuvos teritoriją ką tik okupavusių pajėgų vadovybės rodo nuovokumą ir greitą reakciją į Vokietijos karines pergales Rytuose bei siekius su šios valstybės pareigūnų pagalba tęsti savo veiklą. Taip pat tai patvirtina, kad tuo metu Vokietijos valdžios

²⁹ Rombergo ataskaita Bethmannui–Hollwegui, 1915 11 29, Bernas, ten pat, K489422–K489427.

³⁰ J. Gabrys–Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 155.

³¹ Stepankowskio ataskaita Rombergui „Lietuvos klausimu“, *PA AA*, RAV Bern 794, K489094.

sluoksniuose ėmė rasti idėjos stiprinti savo sąsajas su lietuvių inteligentais³². Tad noras bendradarbiauti buvo abipusis.

J. Gabrio minėtas siekis surasti būdą pasirašinėti Šveicarijoje norimus paviėšinti memorandumus lietuvių organizacijos vardu³³ neprieštaravo Vokietijos atstovybės pasiūlytam veiklos modeliui, tiesiog pradėios tašku atsiminimuose laikoma vidinė „konsolidacija“ greičiausiai yra J. Gabrio sugalvotas konstruktas, dirbtinai iškeliant savo vaidmenį. Pavyzdžiui, J. Purickis tarybos Šveicarijoje sukūrimą vertina kaip „inscenizaciją“, tačiau pripažįsta savo indėlį, ir bendro darbo su J. Gabriu ir Vladu Daumantu pradėią taip pat datuoja 1915 m.³⁴ A. Steponaitis iš tiesų atsiminimuose nemini šios „konferencijos“, ir tarybos įkūrimą nukelia į 1916 metus³⁵. Visgi J. Gabrio ir J. Purickio versijas sujungia spaudoje jau 1916 m. pavasarį pasirodžiusios Šveicarijoje dirbančių „tautos atstovų“ publikacijos³⁶, ir po susitikimų Stokholme paskirstyti minėtų memorandumų rengimo darbai. Vokietijos atstovybės dokumentai tai pat patvirtina, kad L.T.T. organizavimo darbas vyko 1915 m. rugpjūtį–lapkritį.

Taigi, matome, jog prolietuviškos spaudos leidybos iškėlimas iš Paryžiaus galėjo būti sąlygotas karo cenzūros. Tačiau tolesnės pastangos ir naudingų ryšių ieškojimas vykdyti tendencingai: sutapus Vokietijos imperijos interesams su J. Gabrio ir jo aplinkos siekais bei užsimezgas lietuvių bedradarbiavimui su misijos Berne nariais ir Užsienio reikalų ministerijos agentais, L.T.T. buvo įkurta būtent Šveicarijoje.

J. Gabrio, kaip „lietuvių atstovo“, politinę ambiciją ir asmeninį veikimą gerai atskleidžia faktas, kad jau 1915 m. rugpjūtį, kai dar sunkiai buvo galima numatyti, kur link pakryps lietuvių likimas, šis veikejas Vokietijos diplomatinei atstovybei Berne perdavė projektą, kuriame sakoma, kad derėtų lietuvių ir latvių žemėms kartu patikėti savarankišką tvarkymąsi ir suteikti teisę įeiti į Vokietijos imperijos sudėtį su savu valdovu, kaip, pavyzdžiui, Saksonijai³⁷. Patekęs tai kaip bendros latvių–lietuvių konferencijos nutari-

³² V. G. Liulevicius, *The German Myth of the East*, Oxford, 2009, p. 136–145.

³³ „1. apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą, 2. apie bažnytinės Lietuvos provincijos įkūrimą ir Lietuvos viskupijų atskyrimą nuo Lenkijos ir 3. apie Vilniaus universiteto atidarymą“ (J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 154).

³⁴ „1915 m. pradžioj mes pradėjom politinį ir labdaringą veikimą. <...> Politinį veikimą plėtėm vis daugiau. Šveicarija pasidarė lietuvių politinio veikimo užsieny centras. Mes inscenizavom „Lietuvių Tautos Tarybą“, neva visų lietuvių politinę atstovybę, kuri pradėjo kalbėti visų lietuvių vardu. Vokiečiai ir kiti šitą „tarybą“ palaikė rimtu dalyku ir užmezgė su mumis santykius. Vokiečių pagalba mes susisiekėm su okupuota Lietuva ir radė čia visišką pritarimą mūsų darbui, jį stiprinom ir plėtėm“ (Vygasdas [Juozas Purickis], Atsiminimai iš darbų dėl Lietuvos nepriklausomybės, *Trimitas*, 1933 02 16, nr. 7, p. 124–126).

³⁵ A. Steponaitis, *Atsiminimai. 1914–1919 lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu*, Kaunas, 1940, p. 240.

³⁶ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68–69.

³⁷ *Lithuanie Indépendante*, *PA AA*, RAV Bern 794.

mus, kurią, beje, mini ir atsiminimuose³⁸, J. Gabrys pradėjo bendradarbiavimą su Berno pasiuntinybės vadovu baronu Gisbertu von Rombergu, truksiantį net iki 1919 m. Latvių–lietuvių „konferencija“ taip pat žymi tautinių ir tarptautinių konferencijų, kaip būdo atkreipti Europos dėmesį į lietuvių problemas, serijos Šveicarijoje pradžią – tai savita valstybės projekto paraiška. Dėl šių priežasčių tikslinga trumpai apžvelgti J. Gabrio tuomet siūlytas idėjas apie bendrą Latvijos–Lietuvos valstybę.

Šio kelių dalių projekto preambulėje pateikiama tuometinė ties karo frontu atsidūrusių lietuvių ir latvių tautų situacija. Autorius išreiškia mintį, kad nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas įmanomas kaip karo pasekmė, remdamasis anglų politikų kalbomis apie „mažųjų tautų teises“ ir pateikdamas „lietuvių požiūrį, kuris palengvins valstybės vyrų, reorganizuojančių Europą naujais pagrindais, visuotinį žinojimą“³⁹. Atsakinga už tokios programos vykdymą įvardijama Vokietijos imperija, o toliau pateikiami nacionalinių judėjimų, formavusių XIX a. tautiškasias valstybes (Vokietiją ir Italiją) arba skaldžiusių senąsias imperijas (Turkiją ir Austriją–Vengriją), pavyzdžiai. Artėdamas prie Lietuvos klausimo, autorius primena karo pradžioje caro Nikolajaus II Lenkijai pažadėtą autonomiją, sukėlusią kitų Rusijos imperijos tautų pavydą⁴⁰. Kaip būdas nepalikti Europos perdalijimo nuošalyje šių „pavydžiųjų tautų“, siūloma sukurti buferines valstybes. Štai kaip jis paaiškina:

Visa neutralių buferinių valstybių juosta turi būti sukurta tarp Vokietijos, Austrijos–Vengrijos iš vienos pusės, ir ateityje Europos performuotos Rusijos, kurioje: Suomija (jos sudėtyje Estija ir estiškoji Livonijos dalis), Lietuva (jos sudėtyje Kuršas ir latviškoji Livonijos dalis), Lenkija, Ukraina⁴¹ [visur pabraukta originale – M. Š.].

Kaip tokio valstybių išdėstymo privalumai centrinėms imperijoms įvardijamas saugumas nuo Rusijos prie rytinių sienų ir dėl to atsirandančios galimybės „sutelkti visas savo jėgas į jų kolonijinių imperijų atstatymą“⁴². Žadama, kad sukurtos buferinės valstybės bus savo išvaduotojų sąjungininkės prieš dabartinius ir ateities priešus. Įsivaizduojamai Lietuvai skirta antroji projekto dalis: „Nepriklausomos Lietuvos kūrimas“. Ji pradeda nuo pasakojimo apie istorinį lietuvių valstybingumą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didybę, Prūsijos kultūrinį tęstinumą ir galiausiai carinę Didžiosios Lietuvos priespaudą. Kaip viena iš niūrios dabartinės kultūrinės ir politinės lietuvių tautos situacijos priežasčių matoma atskirtis nuo Prūsijos lietuvių, kurią, trukusią septynis amžius, siūloma nutraukti, „abi Lietuvos“ sujungiant į vieną valstybę⁴³.

³⁸ J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 115–119.

³⁹ Lithuanie Indépendante, *PA AA*, RAV Bern 794, p. 1.

⁴⁰ Ten pat, p. 3.

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat.

⁴³ Ten pat, p. 8.

Tolesnis tekstas, kuriame apibrėžiamos būsimos valstybės ribos, pateikiamas jau kaip latvių–lietuvių konferencijos nutarimas:

Lietuvos teritoriją turėtų sudaryti Rusijos provincijų teritorijos, šiandien žinomos kaip: Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijos, Naugarduko sritis, Minsko gubernija, Suvalkų gubernija ir šiaurinė Lomžos gubernijos dalis, iki Lyko upės. Šios provincijos buvo senosios lietuvių valstybės branduolys, istorijoje žinomos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu. Prie šių, aukščiau paminėtų taip vadinamų lietuviškų provincijų reikėtų prijungti latviškas provincijas: Kuršą, Livonijos pietinę dalį ir Vitebsko guberniją. Tam, kad suteikti daugiau jėgos ir atsparumo naujai valstybei, prie jos taip pat reikėtų prijungti jeigu ne visą Rytų Prūsiją, tai bent jau Gumbinės sritį⁴⁴ [pabraukta originale – M. Š.].

Nors nenurodoma nei šios „konferencijos“ data, nei dalyviai, ši projekto dalis sutampa su publikacija šveicariškoje spaudoje, kur įvykis apibūdinamas štai kaip: „Berne 1915 m. rugpjūčio 3–5 dienomis vykusioje konferencijoje, kuri surengta latvių–lietuvių kilmės delegatų, susirinkusių iš skirtingų Europos dalių, buvo priimta tokia rezoliucija“⁴⁵, ir pateikiami trys pagrindiniai argumentai, kodėl šios tautos turi teisę į „didelę autonomiją“. Glaustai juos galima apibūdinti taip: 1) latvių ir lietuvių bendra arijiška kilmė ir didelė apgyvendinta teritorija; 2) tautinis susipratimas ir intelektualinis pirmavimas tarp Rusijos tautų; 3) XIII–XVI a. valstybės nuopelnai, apgynus Vakarų Europą nuo totorių ir pristabdžius pačių vokiečių *Drang nach Osten*. Tautinės konsolidacijos kriterijai persipina su istorinio valstybingumo atkūrimo siekais, bet abu šie motyvai kol kas nėra konkretūs ar aplikuojamys į politiškumą. Pranešimas spaudoje baigiamas tolesnių veiksmų planu: sukurti bendrą Tautos tarybos fondą, politinės informacijos biurą ir išleisti periodikos latvių, lietuvių ir užsienio kalbomis⁴⁶.

Tačiau Vokietijos pasiuntinybei įteiktas projektas šia rezoliucija nesibaigia: po jos seka svarbūs priedai, kuriuose apibrėžiama būsimos Latvijos–Lietuvos valstybės forma, nurodomas gyventojų skaičius ir priemonės, kurių nedelsiant derėtų imtis Vokietijos administracijai, norint palankiai nuteikti minėtų teritorijų gyventojus. Konstitucinės monarchijos, kaip vienintelės tinkamos formos sudėtingai valstybei, reikalavimas atrodo gana nuoseklus, kai norima įsiteikti tokiu būdu valdomai imperijai, stebina gal itin originalus monarcho titulo semantinis sprendimas. Derėtų pacituoti projekto autoriaus minčių seką:

Čia labai svarbu aptarti, koks kunigaikštis ir iš kokios giminės galėtų užimti Lietuvos sostą. Bet yra pageidautina, kad jis pasivadintų dvigubu Gedimino–Alberto vardu, nes Gediminas lietuvių tautos yra laikomas senosios Lietuvos valstybės didybės ir galios simboliu ir tai yra pats populiariausias vardas Lietuvoje; tai, kas liečia antrąjį, žmonių atmintis yra prisirišusi

⁴⁴Ten pat.

⁴⁵Lettons et Lithuaniens, *Gazette de Lausanne*, nr. 217, 1915 08 09, p. 3.

⁴⁶Ten pat, p. 3.

prie modernios civilizacijos laimėjimų, kuriuos Albertas, Prūsijos karalius, atnešė į Lietuvą <...> Gedimino–Alberto vardas lietuviams būtų Didybės, Jėgos ir modernios Civilizacijos simbolis⁴⁷ [visur pabraukta originale – M. Š.].

Nors toliau apibūdinama parlamento, vyriausybės ir teismų sąranga, jos schema tikrai neprilygsta šiai civilizacinei užmačiai sujungti kelis istorijos šimtmečius ir kelias tautas į vieną valstybę, santvarką ir netgi konkretų valdovą – tai ne itin *modernus* modernios valstybės kūrimo pasirinkimas.

Nors galėtume vertinti šį projektą kaip kūrybingo žmogaus vaizduotės išraišką, toliau priede pateikiamas projekto įgyvendinimo scenarijus labai konkretus: „Privalomos sąlygos projekto realizacijai yra: 1) Rusijos sumušimas; 2) efektyvi minėtų teritorijų okupacija; 3) kitų jėgų sutikimas“, „kitomis jėgomis“ įvardijant Prancūziją ir Angliją, kurios turėtų sutikti su teisėtu mažųjų tautų laisvės reikalavimu⁴⁸. Toliau pateikiamuose „Praktiniuose patarimuose“ nurodoma, kad būtina kreiptis manifestais į lietuvių ir latvių tautas, surengti spaudos kampaniją Europoje populiarinant minėtas idėjas, vokiečiams vos okupavus Vilnių jame šaukti Steigiamąjį lietuvių susirinkimą, surinkti šių tautų belaisvius ir iš jų suformuoti lietuviškosios armijos branduolį, o su civiliais gyventojais okupuotose Lietuvos ir Baltijos provincijų žemėse elgtis maloniai ir teisingai. Galėtume abejojti dėl realizacijos priemonių realumo, tačiau šiame pasiūlyme svarbūs kiti dalykai. Pirmiausia, kad po kreipimosi į lietuvius pavyzdiniu tekstu randame parašą ranka „Litvas“, kuris leidžia jį identifikuoti kaip vieną iš J. Gabrio slapyvardžių ir jam priskirti projekto autorystę. Antra, kreipimosi pradžioje užsimenama apie „Kauno tvirtovės kritimą“ ir „neišvengiamą Vilniaus užėmimą“, o tai leidžia visą dokumentą datuoti po 1915 m. rugpjūčio 18 d., bet anksčiau nei rugsėjo 18 d.⁴⁹

Derėtų atkreipti dėmesį į kelias sąvokas siūlomų proklamacijų tekstuose. Pirma, kad tikimasi, jog viešai bus kalbama apie „jūsų kultūrinę autonomiją mūsų Imperijoje“, o ne apie „nepriklausomybę“, kuri skambiai įvardyta projekto pradžioje, tačiau toliau tekstuose nebekartojama ir tikriausiai niekaip negalėjusi būti aktuali įgyvendinant Vokietijos tikslus. Antra, įvardijamas „autonomijos“ statusas:

Jūsų šalis bus suformuota į autonomišką karalystę, federaciniais ryšiais prijungtą prie mūsų karalystės. Vienas iš imperijos elektorių turės aukštesniąją valdžią Lietuvos karalystėje, sutartinai su SEIMU (Parlamentu), sudarytą iš jūsų laisvai išrinktų atstovų⁵⁰.

Reikėtų gilesnio tyrimo norint pagrįsti, ar tikrai tokiomis sąlygomis Lietuva būtų galėjusi egzistuoti kaip anksčiau pavyzdžiu pasirinkta Saksonija, tačiau matome, kad

⁴⁷ Lithuanie Indépendante, *PA AA*, RAV Bern 794, p. 8.

⁴⁸ Ten pat, p. 12.

⁴⁹ M. P e č i u l i s, Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje – rugsėjo mėnesį, *Karo archyvas*, t. 25, 2010, p. 29–97.

⁵⁰ Lithuanie Indépendante, *PA AA*, RAV Bern 794, priedas, p. 3.

J. Gabrio žodžiai, kuriuos jis norėjo įdėti į vokiečių pareigūnų lūpas, atliepė jo mąstymą apie lietuvių interesus ir bandymą *pritaikyti* juos Vokietijos karinių pergalių fone.

Žinoma, 1915 m. vasarą pateikdamas lietuvių–latvių bendrystės idėją, J. Gabrys nebuvo pirmasis ją apmąstęs. Pavyzdžiui, Jonas Šliūpas šį klausimą svarstė jau nuo 1883 m.⁵¹ Tiesa, Dangiras Mačiulis, rašydamas apie J. Šliūpo lietuvių–latvių vienybės koncepciją teigė, kad ši buvo paremta bendros kilmės ir tautų giminystės ryšiais, o XIX a. atgimimas suteikė progą tai aktualizuoti ir kurti bendrą valstybę⁵². Nors istorikas teigia, kad teritorinė bendros valstybės samprata vienijo abu lietuvių veikėjus⁵³, to negalime pasakyti apie lietuvių–latvių ryšio prigimtį: J. Šliūpai tai buvo organiškas dviejų tautų bendradarbiavimas, o J. Gabrys, kaip matėme, Latviją dalijo tarp Lietuvos ir Suomijos buferinių valstybių, net neįtraukdamas latvių tautos apsisprendimo teisės kurti savąją. Taip jis nukrypo nuo paties 1914 m. siūlyto federaciniais ryšiais paremto dviejų šalių bendradarbiavimo kelio (*panlituanizmo*⁵⁴) į Vokietijos protekcijų ieškojimą. Todėl J. Gabrio vėlesnė lietuvių–latvių brolybės versija yra artimesnė Wilhelmo Gaigalaičio 1915 m. vasarį išleistoje knygelėje „Lietuvių–baltų klausimas“ išreikštoms idėjoms, kad Rusijos ir Mažosios Lietuvos lietuvių bei latvių teritorijas reikia sujungti į vieną Vokietijai palankų autonominį darinį⁵⁵.

Tiesa, Vokietijai laimint ir šios imperijos valdžioje vyraujant tiesioginės aneksijos idėjoms, maksimalus J. Gabrio siūlymų rezultatas tebuvo skatinimas kurti lietuvius atstovausiančią organizaciją Šveicarijoje ir jos sėkmės atveju galimybė derėtis toliau. Todėl šiame skyrelyje dar turėtume žvilgtelėti į vieną dokumentą, lietuvių Šveicarijoje vardu išsiųstą Vokietijos atstovybei po kelių mėnesių – jau po susitikimų Stokholme, – kad galėtume užčiuopti, kuria linkme juda J. Gabrio idėjų (savi)cenzūra ir kaip į šį procesą bandomi įjungti kiti veikėjai.

1915 m. lapkričio pabaigos dokumentų rinkinyje yra išsamai Vokietijos atstovybės Berne vadovo ataskaita reichskancleriui Bethmannui–Hollwegui, kurioje minima lietuvių situacija, o tiksliau, – vokiečių pastangos sukurti reprezentatyvią organizaciją Šveicarijoje, kurią būtų galima kontroliuoti ir per ją formuoti provokišką lietuvių poziciją⁵⁶. Svar-

⁵¹ J. Šliūpas, *Lietuvių–latvių respublika ir Šiaurės tautų Sąjunga*, Stokholmas, 1918, p. 114, 124–126, 162; Z. Butkus, įvadas, *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys*, parengė Z. Butkus, Vinius, 2008, p. 46–47.

⁵² D. Mačiulis, Jonas Šliūpas ir lietuvių–latvių vienybės idėja, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 12, Šiauliai, 2011, p. 83–98.

⁵³ Ten pat, p. 87–88.

⁵⁴ J. Gabrys, *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga?: (autonomija ar savivalda?)*, Chicago, 1914.

⁵⁵ W. Gaigalat, *Die litauisch–baltische Frage*, Berlin, 1915, S. 21–23; W. Gaigalat, *La Lituanie. Le territoire occupé, la population et l'orientation de ses idées*, Genève, 1918, p. 246–250.

⁵⁶ Vokietijos kaizeriškosios pasiuntinybės Berne vadovo Gisberto Freiherrro von Rombergo slaptos ataskaitos Vokietijos reichskancleriui Theobaldui von Benthmannui–Hollwegui kopija, 1915 11 27, Bernas, *PA AA*, RAV Bern 795, K489423–489436.

biausia figūra šiam darbui matomas J. Gabrys, ataskaitoje vadinamas „Garlava“, reichskancleriui pridedamas J. Gabrio siūlomas dviejų dalių Lietuvos atstatymo projektas. Iš ataskaitos aišku, kad J. Gabrys prašo jam į pagalbą iš Vilniaus atsiųsti tris lietuvių tautinio judėjimo veikėjus: Antaną Smetoną, Joną Basanavičių ir prelatą Adomą Dambrauską⁵⁷. Pirmąjį kaip „Centralinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti“ pirmininką, o kitus du – kaip komiteto narius ir nusipelnčius tautinius veikėjus. Nors pasiuntinybės vadovas abejoja, ar įmanoma minėtus veikėjus išleisti į užsienį, imperijos valdžios prašo: „aš norėčiau būti pasiruošęs patraukti atsakingų asmenų dėmesį link šių džentelmenų, pasiliekant teisę po kurio laiko grįžti prie šio pasiūlymo“⁵⁸. Tiesa, J. Gabrio požiūris į Vokietijos pareigūnus ir bendradarbiavimo galimybes apibūdinamas kaip rezervuotas, o politinės nuostatos kaip „šiuo metu frankofiliškai mėstančio žmogaus“, tačiau bendrapiliečių atvykimas galintis pakreipti tiek jį, tiek visą Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje veiklą vokiečiams naudinga linkme, todėl ir siūloma bent kaip nors atsižvelgti į J. Gabrio prašymus. Kitas motyvas, kuris išplaukia iš frankofiliško požiūrio ir J. Gabrio svarstymo pasilikti Šveicarijoje ar visgi grįžti į Paryžių, kur jo laukia „pažįstami prancūzai“, – Vokietijos imperijos pareigūnai vis kartuoja, kad reikia kuo labiau užlaikyti šią kelionę⁵⁹. Galiausiai tarsi sutariama, tiksliau, prašoma aukščiausios imperinės valdžios pritarimo tokiai strategijai: visais būdais bandyti atriboti J. Gabrį nuo prancūziškųjų bičiulių įtakos ir diegti provokiškas pažiūras, tačiau neprieštarauti jo kontaktams su prancūzais, siekiant ateityje pasinaudoti jo surinkta informacija. Provokiškam požiūriui diegti buvo siūloma daryti nuolaidas lietuviams Lietuvoje bei sudaryti jiems galimybę ateityje susisiekti su užsienyje esančiais veikėjais.

Tad ko konkrečiai tuo metu reikalavo J. Gabrys, vis užsimindamas, kad bet kada gali grįžti į Prancūziją ir kad derėsis su tais, kurie leis į derybas? Aptariamas jo projektas nėra toks išsamus kaip ankstesnysis – jį sudaro dvi dalys. Pirmoje dėstomi argumentai, kodėl lietuviai negali jungtis į bendrą valstybę nei su Rusija, nei su Lenkija. Antroji dalis skirta nepriklausomos Lietuvos reikiamybei⁶⁰. Vėlgi, pateikdamas šiuos siūlymus kaip lietuvių patriotų susirinkimo sprendimą, J. Gabrys plačiau nekommentuoja punkto apie „vergystę Rusijoje, į kurią nebenorima sugrįžti“, o kitame punkte atsiranda kovos su lenkų nacionalistais siužetas: lietuviai nenori kartu su lenkais kurti tokios valstybės, kokios

⁵⁷ Ten pat, K489424–25.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat, K489427; Wladimiro Stepankowskio laiškas Gisbertui Freiherrui von Rombergui, 1915 11 27, ten pat, K489419.

⁶⁰ Vokietijos kaizeriškosios pasiuntinybės Berne vadovo Gisberto Freiherrio von Rombergo slaptos ataskaitos Vokietijos reichskancleriui Theobaldui von Benthmannui–Hollwegui kopija, 1915 11 27, Bernas, ten pat, K489428–489436.

jie pageidauja⁶¹. Primindamas Lenkų informacijos biuro Paryžiuje veiklą ir jo leidžiamus žemėlapius, kuriuose *Le Grande Pologne* vaizduojama „nuo Berlyno iki Maskvos“, jis akcentuoja, kad su šiuo projektu nelinkusios sutikti nei Rusijos, nei Vokietijos imperijos – niekas nenori galingos Lenkijos, apimančios lietuvių ir ukrainiečių žemes bei turinčios priėjimą prie Baltijos jūros. Atpasakodamas pokalbį su rusų diplomatais, J. Gabrys pastebi, kad Rusija geriau susitaisys su maža ir jai palankia *nepriklausoma* Lietuva, nei su „didele Lenkija“. Pažėręs kritikos Vokietijos karinės administracijos generolams, kad jie per Vilniaus užėmimą kreipėsi tik į lenkų tautą, žadėdami jai savivaldą, lietuvių veikėjas išdėsto nepriklausomybės sampratą.

Iš karto pabrėžiama, kad apie trečiąjį projekto punktą dėl Lietuvos nepriklausomybės nebūtina diskutuoti dabar, kol to neleidžia nei karinė, nei politinė situacija, tačiau Vokietijos valdžiai „leidžiama suprasti“, kad rusai ateinančiam pavasariui (1916 m.) rengia ne tik milijoninę armiją, bet ir „strateginį pasiūlymą Lietuvai – autonomiją rusiško patriotizmo dvasioje“⁶². Leisdamas suprasti, kad tiek lietuviai, tiek Vokietijos valdžia nenori, kad tai įvyktų, J. Gabrys siūlo jau minėtas lokalias administracijos ir autonomijos reformas, ir pateikia aštuonis punktus, kaip jos turėtų būti įgyvendinamos⁶³. Iš šio teksto galime matyti, kad J. Gabrio „idėjose Lietuvai“ nebėra tiek patoso ir grandiozinių sumanymų, jis apsiriboja konkrečiomis laiko aktualijomis ir siūlymų įgyvendinimo galimybėmis. Tačiau taip pat pateikia tris pagrindines gaires, kurios bus svarbios Šveicarijos lietuvių veikime ateinančius kelerius metus – tai nenoras sugrįžti į Rusijos imperiją, atsiribojimas nuo bendro su Lenkija valstybingumo ir nepriklausomos Lietuvos klausimo svarstymas.

„Bernos konferencija“. Atsiribojimas nuo Lenkijos

1916 m. Šveicarijos lietuviams prasidėjo toliau plečiant veiklos lauką, leidžiant publikacijas ir diskutuojant spaudoje dėl būsimosios Lietuvos ir jos kaimynių padėties. Pirmasis svarbus tų metų įvykis, kuriame dalyvavo aktyviausi Šveicarijos lietuvių, buvo „Bernos konferencija“. Joje buvo svarstomi lietuvių ir lenkų tarpusavio santykiai bei

⁶¹ Ten pat, K489428.

⁶² Ten pat, K489433.

⁶³ 1) Paskirti visai Lietuvos teritorijai vieną civilinę vadovą; 2) Lietuvos administracinę struktūrą turėtų sudaryti Vilniaus, Gardino, Kauno, Suvalkų gubernijos, Kuršas ir dalis Lomžos gub.; 3) lietuvių pripažinti valstybine kalba; 4) lietuvių kalba turėtų būti vartojama teismuose ir administracijoje; 5) šią kalbą vartoti mokyklose bei atkurti Vilniaus universitetą su dėstomąja lietuvių kalba; 6) rusų valdžios konfiskuotas bažnyčias grąžinti katalikams; 7) Lietuvos bažnytinę administraciją atskirti nuo Lenkijos; 8) tuojau pat grąžinti namo karo pradžioje paimtus belaisvius (ten pat, K489434–36).

bendros istorinės patirties dalybos, o konferencijos nutarimuose viešai paskelbtas atsiskyrimas kurti modernią valstybę unijoje su būsima Lenkija.

Apie šį susitikimą savo atsiminimuose rašė jo dalyviai. Antanas Steponaitis, nuo 1915 m. vasaros vadovavęs „Lituania komitetui nukentėjusiems nuo karo šelpti“, rašo:

Politinėje konferencijoje **Berne** [paryškinta originale – M. Š.], Šveicarijoje, 1916 vasario 12–14 dalyvavo Vl. Daumantas, J. Gabrys, J. Purickis, A. Viskanta, J. Tumėnas, ir aš [A. Steponaitis]. Konferencijoje pagrindiniu dalyku buvo lietuvių ir lenkų klausimas. Lenkam vis bekeliant istorinės unijos palikimą ir pasiūšiant kalbėti lietuvių tautos vardu, buvo nuspręsta atkreipti mūsų propagandoje dėmesį, kad unija yra baigusi savo dienas su paskutiniu Lietuvos ir Lenkijos padalinimu (1795). Lenkam linkėta kloties siekiant nepriklausomybės, bet tik savo etnografinėse žemėse. Lietuvių tautos vardu neturi teisės kalbėti, nes ji pati sprendžia savo ateitį savo žemėse⁶⁴.

M. Yčas savo „Atsiminimuose“⁶⁵ pažymi, jog ši konferencija įvyko kovo 1–5 d., ši data minima viešai publikuotuose nutarimuose ir J. Gabrio memuaruose⁶⁶. M. Yčas, pats tuo metu nebuvo Šveicarijoje, šią datą perima iš J. Purickio atsiminimų, o tiksliau, „Pirmajame Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetyje“ pateiktos versijos. Šiuose dviejuose pasakojimuose sutampa ne tik data, bet ir paties įvykio vertinimas, su kuriuo M. Yčas nepolemizuoja, o tiesiog nurodo jo autorių⁶⁷. Tačiau spaudos publikacijoje galime aptikti ir trečiąjį variantą – vasario 28 – kovo 1 dienos⁶⁸. Sąmoningai ar ne buvo painiojamos tokių susitikimų datos? Iš J. Gabrio pasakojimų aišku, kad jis teigia reagavęs į naujaušius spaudoje pasirodžiusius politinius pareiškimus – sausį paskelbtus lenkų memorandumus⁶⁹, nulėmusius ir nutarimų laiką, ir pobūdį. Tada kyla du klausimai: kodėl atsakyta ne iš karto, o tik daugiau nei po mėnesio, ir kodėl išvis reikia slėpti konferencijų vietas ir datas, kaip teigia J. Gabrys?

Norint tai padaryti, reikia analizuoti jo pasakojimą:

Žinodamas, kad negausūs Vilniaus lietuviai: pp. Smetona, Šaulys ir Kairys ir tūli kiti vokiečių prispausti negalės tinkamai reaguoti į šį klastingą lenkų memorandumą, nutariau

⁶⁴ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly. Prisiminimai ir apybraižos*, New York: [s.n.], 1962, p. 96.

⁶⁵ M. Yčas, *Atsiminimai...*, t. III, p. 16–17.

⁶⁶ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68–69; J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 164–165.

⁶⁷ M. Yčas, *Atsiminimai...*, t. III, p. 18; „Apskritai reikia pasakyti, kad konferencijos balsas, nežiūrint to, kad konferencija buvo inscenuota kelių nieko neatstovaujančių asmenų, vis dėlto neliko nepastebėtas. Atvirkščiai – sukėlė gana daug triukšmo. Ypač šita konferencija susirūpino rusų atstovybė Berne, kuri per savo gausingus šnypus stengėsi sužinoti, kurie iš tikro buvo konferencijos dalyviai“ (J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 46).

⁶⁸ Résolutins des patriotes lithuaniens, *Le Mouvement Pacifiste*, 1916, nr. 1–4, p. 18.

⁶⁹ Mémoire relatif à l'annexion de la Lithuanie à la Pologne, *Mémoire polonais concernant la reconstitution de l'Université de Vilna, Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 50–56.

reaguoti vardu A.L.T.T. Bet kad duoti daugiau svorio šiam demaršui, sumaniau tai padaryti formoj rezoliucijos lietuvių konferencijos, sušauktos Berne 1916 m. kovo 1–5 d. Faktinai aš pasikviečiau Lausanne' n 3 friburgiečius: kunigus Steponaitį, Purickį ir Daumantą, jiems pateikiau projektą rezoliucijos, kurią „priėmė vienbalsiai“. Kad duoti jai daugiau svorio ir sumėtyt šnipų pėdas, pakrikštijom ją „Rezoliucija konferencijos Lietuvos patriotų, susirinkusių Berne 1916 m. kovo 1–5 d.“⁷⁰

Tiesa, apie tai, kad galėjo sąmoningai suklastoti datą, J. Gabrys neužsimena, ir greitai nukrypsta į kitus siužetus, bet vietos versija atrodo įtikinama – nuo 1916 m. pradžios dauguma Šveicarijos lietuvių didesnių susirinkimų vykdavo J. Gabrio viloje *Messidor* arba Fribūro kunigų butuose *Albertinum* vienuolyne. Fribūro varianto atmesti negalime, tačiau J. Gabrys savo (tikriausiai nuomojamoje) viloje Lozanoje oficialiai įregistruotas vasario 10 d.⁷¹, tad „susikvietimas pas save“ atrodo visai realus.

Istoriografijoje vyrauja keletas versijų, tačiau ne visi istorikai, rašę apie lietuvių veikimą Šveicarijoje, mini „Berną konferenciją“. R. Lopata konferenciją datuoja vasario 12–14 d., tačiau veiksmo vieta nurodo Fribūrą⁷². Data akivaizdžiai paimta iš A. Steponaičio atsiminimų, o susitikimo vieta – iš P. Čepėno knygos, kuri yra viena pirmųjų šiuolaikinės lietuvių istoriografijos naujųjų laikų istorijos sintezių, tačiau R. Lopata ja remiasi itin nekritiškai. Keldamas daug dokumentais nepagrįstų sąmokslų teorijų⁷³, P. Čepėnas nekvestionuoja galimo Šveicarijos lietuvių spaudoje skelbtų pranešimų tendencingumo ar minėto sąmoningo įvykių datų ir vietų painiojimo. Todėl tarptautinės politikos tyrėjų tekstuose dažnai pasitaiko itin painių asmenų tarpusavio ryšių schemų, tad ir šiuo atveju pasakojant apie 1916 m. įvykius bei lietuvių ryšius Šveicarijoje tampa nebeaiškus nei tam tikrų asmenų dalyvavimas aptariamuose įvykiuose, nei idėjinė priklausomybė, kuri gali būti svarbi nagrinėjant Berno konferencijoje priimtus sprendimus.

Iki šiol išsamiausia J. Gabrio biografiją parašė Alfonsas Eidintas. Jis „Berną konferencijos“ nemini, tačiau aptaria J. Gabrio ir jo bendradarbio Antano Viskantos konfliktą dėl įtakos kuriamose šalpos organizacijose⁷⁴ bei J. Gabrio bendradarbiavimo su Vokietijos imperijos įstaigomis pradžią. Norint geriau suprasti įtemptus Šveicarijos lietuvių santykius su lenkų atstovais, reikėtų pastebėti, kad ne visi Fribūre ir Lozanoje dirbę lietuviai laikėsi antilenkiškos pozicijos. Būtent „prolenkiškų“ veikėjų (tokių kaip A. Viskanta) nepritarimas J. Gabrio griežtai lenkiškąjį nacionalizmą puolančiai pozicijai lėmė A. Eidinto

⁷⁰ J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 164–165.

⁷¹ „Gabrys Joseph, Lietuva (Rusija), rašytojas–advokatas, gimęs 1880 01 11, adresas – villa Messidor, Av. Mon Loisir, Lozana, 1916 02 10“, Gyventojų registracijos knyga, *Archive de la ville de Lausanne*, CH_020_26510, lapai nenumeruoti.

⁷² R. Lopata, *Valstybingumo raida 1914–1918 metais...*, p. 90–91.

⁷³ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, t. II, p. 424–426.

⁷⁴ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 60–70.

minimą kovą dėl įtakos. Taigi, kas buvo tikrieji nagrinėjamos konferencijos dalyviai ir kiek dalyvavimas joje galėjo atspindėti šių asmenų pažiūras?

R. Lopata pateikė ilgiausią Berno konferencijos dalyvių sąrašą: V. Daumantas, J. Gabrys, J. Purickis, A. Steponaitis, J. Šalkauskis, J. Tumėnas, A. Viskantas, J. Žilius⁷⁵. J. Gabrys teigia, kad dalyvavo tik jis pats ir trys Fribūro kunigai – A. Steponaitis, V. Daumantas, J. Purickis⁷⁶. Būtent dėl šių trijų asmenų pozicijos tiek šaltiniuose⁷⁷, tiek istoriografijoje⁷⁸ daugiausia ginčytasi: kokios organizacijai ir politinei linijai jie priklausė – J. Gabrio antilenkiškajai ar A. Viskantos palankiai lenkakalbiams Lietuvos dvarininkams. J. Purickis ir M. Yčas nemini dalyvių pavardžių, todėl tenka remtis galima susirinkimo sušaukimo intencija – noru atsakyti į nepalankius Lietuvai Lenkijos atstovų pareiškimus⁷⁹ – ir faktą, kad JAV lietuvių atstovui J. Žiliui atvykus į Šveicariją, siekiama su juo susitikti bei aptarti tiek Lietuvos, tiek tarpusavio problemas. Kunigo iš Ženevos J. Tumėno ir S. Šalkauskio, 1915 m. gruodžio pabaigoje atvykusio į Fribūrą, vaidmuo tuo metu buvęs tikrai ne pagrindinis, jų dalyvavimas diskusijose įmanomas, bet neturėjęs būti reikšmingas, juolab kad J. Šalkauskis teigia sąmoningai stengęsis atsiriboti nuo „šveicaričių“ intrigų⁸⁰. Tuo tarpu J. Žilius-Žilinskas, kaip Amerikos lietuvių tarybos įgaliotinis, keliavo pro Berlyną į Lietuvą patikrinti, kiek realūs yra gaunami pranešimai apie sunkią kare atsidūrusios šalies būklę. Iš ten jis grįžo atgal į Šveicariją. Taip pat jo užduotis buvo pasidomėti, kaip Šveicarijos lietuviams sekasi įgyvendinti J. Gabrio Čikagos seime duotus pažadus plėtoti lietuviškumo stiprinimo darbus⁸¹. R. Lopata šį JAV lietuvių išeivijos veikėją apibūdina kaip buvusį vokiečių slaptųjų tarnybų įtakoje, todėl galėjusį laisvai važinėti po kariaujančias ir neutralias šalis⁸², tačiau jis neatkreipia dėmesio į tai, kad okupacinės vokiečių valdžios struktūros ir Europos išeivių organizacijos galėjo būti suinteresuotos palaikyti su juo ryšius. Vokiečiams rūpėjo rasti patikimų žmonių tarp politinių lietuvių veikėjų, įsileidžiant tuo metu dar neutralios šalies atstovą,

⁷⁵ R. Lopata, Valstybingumo raida 1914–1918 metais..., p. 91.

⁷⁶ J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 154.

⁷⁷ S. Šalkauskio laiškas A. Viskantui, Fribūras, 1916 09 (A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 63–64); S. Šalkauskio laiškas V. Bartuškaiti, Kaunas, 1936 06 18, (ten pat, p. 62–70); A. Viskanto „Paiškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti“ (ten pat, p. 310–317).

⁷⁸ R. Lopata, Lietuvių politinės grupuotės..., p. 82–87; R. Lopata, Lietuvių politinių centrų sąveika..., p. 245–255.

⁷⁹ Mémoire relatif à l'annexion de la Lithuanie à la Pologne, Mémoire polonais concernant la reconstitution de l'Université de Vilna, *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 50–56.

⁸⁰ S. Šalkauskio laiškas A. Viskantui, Fribūras, 1916 09 20 (A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 63–64).

⁸¹ J. Péliissier, *J. Gabrys. Son rôle dans la Renaissance nationale lituanienne et son activité politique*, Lausanne, 1918, p. 71–74.

⁸² R. Lopata, Valstybingumo raida 1914–1918 metais..., p. 90.

o išeiviams reikėjo parodyti, jog tikslingai naudoja Amerikos lietuvių skiriamus pinigus. Todėl iš dalies pagrįstas yra argumentas, kad J. Žilius turėjęs intencijų pagerinti Šveicarijos lietuvių veiklos efektyvumą⁸³ ir prisidėjęs prie bendros deklaracijos, atitikusios JAV lietuvių katalikų poziciją – atsiriboti nuo lenkiškosios įtakos ir bendros valstybės atkūrimo idėjų.

Taigi, galima teigti, kad be J. Žiliaus-Žilinsko, aptariamoje konferencijoje dalyvaavo J. Gabrys bei jo kolegos – V. Daumantas, J. Purickis ir A. Steponaitis. A. Viskanta, propagavęs bendradarbiavimą su lenkų išeivijos veikėjais, tikriausiai neprisidėjo prie jiems nepalankių konferencijos nutarimų rengimo. Būtent į šiuos nutarimus derėtų pažvelgti atidžiau.

Dokumentas, vadinamas lietuvių patriotų susirinkimo Berne nutarimais, pirmą kartą pasirodė spaudoje prancūzų kalba, jį teigia paskelbęs J. Gabrys⁸⁴. Vėliau J. Purickis ir M. Yčas savo atsiminimuose naudojami šiek tiek trumpesniu lietuvišku nutarimų variantu⁸⁵. Tekstą, kuriame pirma aptariama nepalanki tarptautinė situacija, lėmusi lietuvių atstovų susitikimą emigracijoje ir jų susirūpinimą okupuotos Lietuvos likimu, sudaro trys dalys. Pirmoje skelbiama lietuvių istorinė teisė į atskirą valstybingumą, antroje – atsiskyrimas nuo lenkų tautos ir jų pretenzijų į Lietuvą, trečioje – lietuviško Vilniaus universiteto atkūrimas. Nepriklausomybės siekis grindžiamas keliais argumentais: istorinės valstybės turėjimu bei buvusia galia, valstybingumo praradimo nepripažinimu, civilizaciniu ir etniniu tautos atskirumu, poreikiu atsistatyti po karo nuniokojimų, Lietuvos atkūrimu kaip europinės taikos garantu, *Alijantų* skelbiamu tautų išsivadavimo iš imperijų principu ir Vokietijos kanclerio Bethmanno-Holwego Reichstage paskelbta deklaracija apie lietuvių išlaisvinimą⁸⁶. Nors tekste vartojamos prancūziško „nepriklausomybės“ termino (*indépendant/indépendance*) formos, negalima teigti, kad kalbama apie nepriklausomos

⁸³ Netgi tuo metu konfliktų sukūryje gyvenęs A. Viskanta prisimena, kaip siūlęs kolegoms rasti išeitį: „Atvažiuoja Šveicarijon kun. Jonas Žilius. Kalbėjau draugams, kad mums reikia pasirodyti kaip reikiant tam amerikiečiui ir todėl reikėtų pasiskubinti išpildyti Amerikos lietuvių prašymą išrinkti į p. Gabrio biurą išdininką ir sekretorių“ (Viskantos laiškas, 1916 m. spalio, cituota iš: A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 313). Tiesa, šis prašymas buvo įgyvendintas tik po 1916 m. birželio–liepos Lozanos konferencijos.

⁸⁴ „Šių rezoliucijų tekstą duodu *in extenso* priede, originale prancūzų kalba, kurioj aš jas išsyk redagavau, jos buvo skiriamos propagandai; p. Yčas citavo jas liet. kalbos vertime savo „Atsiminimų“ 3 T., bet jos nepilnos ir netiksliai išverstos“ (J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 166). Kaip žinoma, šios autobiografijos priedai kol kas nerasti, todėl ne visus J. Gabrio minimus tekstus įmanoma atkurti, daugiausia žinomi jau spaudoje paskelbti memorandomai ir notos (pvz.: *Résolutions des patriotes lithuaniens, Le Mouvement Pacifiste*, 1916, nr. 1–4, p. 18).

⁸⁵ J. P u r i c k i s, Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1930, p. 45–46; M. Y č a s, *Atsiminimai...*, t. III, p. 16–17.

⁸⁶ *Résolutions de la conférence des patriotes lithuaniens réunis à Berne du 1er au 5 mars, Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68.

valstybės kūrimą – tai greičiau teisės to reikalauti pagrindimas, o ne pats reikalavimas. Todėl šią „nepriklausomybę“ reikėtų suprasti kaip tautos išskirtinumo siekį, norą pradėti ilgą kelią į tikrąjį nepriklausomybės atkūrimą.

Paskelbtų nutarimų antroje dalyje pateikti trys argumentai, kodėl lietuviai ir lenkai nebegali ir nebenori bendros valstybės atkūrimo: Lenkija siekia Lietuvą padaryti savo provincija, lenkai uzurpuoja lietuvių teises, lenkų veikėjai priskiria sau teisę kalbėti ir lietuvių vardu⁸⁷. Šie lakoniški argumentai, atrodo, gali reprezentuoti bet kurią iš daugelio lenkų–lietuvių tautinio konflikto situacijų – juos vienodai galima pritaikyti tiek Šveicarijos veikėjų ginčiuose dėl įtakos išeivių bendruomenėse, tiek kovose už lietuviškas arba lenkiškas mišias Vilniaus bažnyčiose. Tačiau tai taip pat pratęsia idėjinę viso lietuvių nacionalistinio sąjūdžio opoziciją lenkiškoms arba „bendralenkiškoms“ idėjoms, Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo planams. Taigi, šios dalies išvada yra svarbiausia: „mes, Lietuvos atstovai, privalome pareikšti, kad lietuvių ir lenkų valstybių unija buvo panaikinta kaimyninių galybių XVIII a. pabaigoje įvykdytais padalijimais, todėl ši unija *ipso facto* nustojo egzistuoti ir realiai, ir teisiškai“⁸⁸. Toliau linkima sėkmės lenkų nacionalistams kuriant Lenkiją *etnografinėse* ribose, ir dar kartą primenama, kad šie neturi uzurpuoti lietuvių teisių į savos Lietuvos kūrimą. Taigi, šį Šveicarijos lietuvių pareiškimą galime laikyti pirmu viešu unijos su Lenkija atsižadėjimu arba, kitaip tariant, teiginiu, kad moderni Lietuva *niekada nebus* kuriama Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo pagrindu.

Trečioje dalyje, kuri, beje, neįtraukta į lietuviškąjį nutarimų vertimą, skelbta, kad lenkai neturi teisės vieni reikalauti Vilniaus universiteto atkūrimo – tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės universitetas, kuris turi būti atkuriamas visiems Lietuvos gyventojams, ne tik lenkų mažumai⁸⁹. Galbūt dėl kitų klausimų aktualumo arba dėl šio punkto nedetalizavimo vėlesni pateikėjai nematė reikalo jo minėti, nors J. Gabrys kalba apie ruošiamus ir siunčiamus memorandumus šia tema⁹⁰. Kad ir kaip būtų, toks deklaratyvus pasakymas tikriausiai buvo skirtas tiek pasikumščiuoti su Šveicarijoje esančiais lenkų atstovais dėl jų prisiimtų teisų į ATR palikimą ir paveldą, tiek įspėti, kad ateityje bus keliamas VU atkūrimo klausimas, nors kol kas jis nėra esminės svarbos. Šis teiginys dar kartą patvirtina, kad kalbėdami apie *šveicariečių* veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais, dažniausiai kalbame ne apie valstybės idėją kaip abstrakciją, o apie mažos, bet pastovios bendruomenės komunikuojamas tos idėjos variacijas, pritaikytas prie išorinės ir vidinės politikos aplinkybių. „Bernų konferencija“, iš tiesų vykusį Lozanoje 1916 m. vasario–

⁸⁷ Ten pat, p. 68.

⁸⁸ <...> *nous représentants de la Lithuanie, croyons devoir déclarer que l'union entre les Etats lithuanien et polonais étant dissoute par le partage de ces Etats entre les puissances voisines à la fin du XVIIIe siècle, cette union ipso facto a cessé d'exister réellement et juridiquement* (ten pat, p. 68–69).

⁸⁹ Résolutions de la conférence des patriotes lithuaniens réunis à Berne du 1er au 5 mars, ten pat, p. 69.

⁹⁰ Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 166–167.

kovo sandūroje, viešai paskelbė J. Gabrio vadovaujamos intelektualų grupės antilenkiškas nuotaikas ir pratęsė jo anksčiau asmeniškai išsakytą poziciją dėl santykių su lenkų politikos veikėjais ir jų idėjomis.

„Hagos konferencija“. Antirusiškos propagandos plėtimas

1916 m. pavasarį vyko ir kitai lietuviams Šveicarijoje svarbiai problemai – santykiams su Rusijos imperija – aptarti skirtas renginys, istoriografijoje vadinamas „Hagos konferencija“. Šį susitikimą dramatiškai apibūdina R. Lopata:

Konspiracija buvo tų dienų Šveicarijos kasdienybė, tad suprantama, kad ir balandžio 25–30 d. įvykusios konferencijos vieta nurodyta Haga. Ir po lygos kreipimusi J. Gabrys ne pats pasirašė, o užrašė anoniminį Lietuvių komiteto Šveicarijoje pavadinimą. Tačiau, galimas daiktas, anonimiais pareiškimais buvo siekta suintriguoti, priversti įvairius politinius sluoksnius skirti daugiau dėmesio⁹¹.

Iškart reikėtų pasakyti, kad „Hagos konferencijos“ nutarimai buvo nukreipti prieš Rusijos imperiją ir skriaudas, padarytas lietuvių tautai nuo XVIII a. pabaigos, taigi, jų rengimo principas panašus į „Bernio konferencijos“ nutarimų – apsibrėžti, su kuo nepakeliui modernios Lietuvos kūrėjams. Kitame tekste R. Lopata teigia, kad lietuvius galėjo inspiruoti pasikeitusi Vokietijos imperijos politika, siekis savo tikslams panaudoti iš Rusijos imperijos „išvaduotas“ tautas ir kad tai galėjęs būti svarus indėlis Vokietijos pokario derybose dėl Baltijos kraštų priskyrimo Vokietijos įtakos erdvei⁹². Teigdamas, kad prorusiškomis valstybės vizijomis nė viena politinė Vilniaus inteligentų grupė nepasižymėjo⁹³, o 1916 m. pavasaris tiesiog buvo puiki proga pradėti kelti Lietuvos atskirumo idėjas, istorikas siūlo tai interpretuoti kaip tarpinį variantą tarp prisitaikymo prie pasikeitusios okupantų nuotaikos ir tarp progų ieškojimo seniems tikslams įgyvendinti.

A. E. Sennas laikosi šiek tiek kitokios pozicijos: jis siūlo vesiją, kad būtent J. Gabrio bendradarbiavimas su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos (*Auswärtiges Amt*) siųstais žmonėmis ir Pabaltijo barono Friedricho von der Roppo veikla keitė šios įstaigos požiūrį į lietuvių savarankiškumo siekius, skatino priešintis tiesioginio prijungimo prie imperijos ir kolonijinio eksploatavimo idėjoms, kuriomis vadovavosi Oberosto valdžia⁹⁴. Susiedamas veiklą Šveicarijoje ir Berlyne su tuo metu Vilniuje pradėtu inteligentų dialogu su valdžia

⁹¹ R. L o p a t a, Valstybingumo raida 1914–1918 metais..., p. 97–98.

⁹² R. L o p a t a, Lietuvių politinių centrų sąveika..., p. 256–257.

⁹³ R. L o p a t a, Valstybingumo raida 1914–1918 metais..., p. 93–94.

⁹⁴ A. E. S e n n, Garlawa..., p. 414–417.

bei jų reikalavimais pateikti Lietuvos „etnografinę“ programą, istorikas tai vertina kaip abipuses pastangas išnaudoti vieniems kitus visiškai nelygiose „derybose“, kur lietuviams teko silpnojo vaidmuo. Galima pridurti, kad bet kuriuo atveju tai buvo derybos, apie kurias iš vilniečių perspektyvos savo dienoraštyje yra rašęs Petras Klimas⁹⁵. Prancūzų istorikas E. Demmas pritaria A. E. Senno versijai, kad J. Gabrio pažintis su F. Roppu ir jų bendri projektai turėjo nemažai įtakos tam, kas vyko 1916 m. pavasarį ir vasarą⁹⁶. Taigi, tokia interpretacija, neredukuojanti visko iki didžiausios galios žaidėjų (imperijų vadovų) politikos, atrodo įtikinamesnė. Labiausiai dėl to, kad asmeniniai ryšiai ir iniciatyvos veikė *šveicaričių* elgesį ir tekstus, jie bandė kuo geriau išnaudoti Vokietijos valdžios ir Lietuvos interesų susikirtimo taškus, kartais drastiškai keisdami pozicijas ir priešininkus.

O ką apie to meto įvykius ir žmones sako liudininkai? J. Purickis šią konferenciją, kaip ir daugumą 1916 m. įvykių, vadina „inscenizacija“, skirta išsiaiškinti Lietuvos santykius su Rusija, bet nemini nei jos dalyvių pavardžių, nei visų nutarimų, o tik lietuvių norą atsiskirti nuo imperijos⁹⁷. Tiesa, 1933 m. spaudoje paskelbtame atsiminimų variante J. Purickis painioja „Berno“ ir „Hagos“ konferencijų nutarimus, nes jo aptariamas pokalbis su Rusijos imperijos ambasadoriumi Šveicarijoje įvyko būtent po memorandumų prieš Rusiją, o ne prieš Lenkiją⁹⁸. Tačiau ši versija tik patvirtina, kad pavyko sukelti ažiotažą ir paskatinti diplomatinių sluoksnių susidomėjimą Lietuvos problemomis. Aprašydamas savo susitikimą su ambasadoriumi (kurio nuasmenintą versiją perpasakoja M. Yčas ir A. Steponaitis), J. Purickis pokalbio metu esą išdidžiai atrėmęs jo grasinimus tremtimi ir kaltinimus tėvynės (Rusijos) išdavyste, nes visiškai tikėjęs grįšiantis tik į laisvą Lietuvą⁹⁹. Tai tikrai puikus siužetas. Pasakodamas jį iš tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjo perspektyvos, J. Purickis stengiasi visaip pildyti savo, kaip nenuilstančio kovotojo už Lietuvos laisvę, paveikslą, ko nevengia ir kiti aptariamų įvykių dalyviai. Pavyzdžiui, M. Yčo pasakojimas vėlgi beveik žodis žodinė nukopijuotas nuo ankstesnio J. Purickio teksto, nors jis pats apskritai nedalyvavo „Hagos konferencijoje“. A. Steponaitis, 1940 ir 1962 m. atsiminimuose¹⁰⁰ neutraliai ir be didelių impresijų pamini šį įvykį, o pirmojoje

⁹⁵ P. K l i m a s, *Dienoraštis*, Chicago, 1988, p. 112–114.

⁹⁶ E. D e m m, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, S. 168–172; J. G a b r y s, *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*, ed. E. Demm, Ch. Nikolajew, Frankfurt am Main, 2013, S. 396.

⁹⁷ J. P u r i c k i s, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 46–47.

⁹⁸ V y g a n d a s [Juozas Purickis], „Atsiminimai...“, p. 125.

⁹⁹ Ten pat, p. 125–126.

¹⁰⁰ A. S t e p o n a i t i s, *Atsiminimai...*, p. 50–52; „Antroji Šveicarijos lietuvių konferencija buvo sušaukta 1916 balandžio 25–30, bet ji buvo pavadinta „Hagos“ konferencija ir nukreipta prieš rusus. Olandijos sostinės vardu prisidengus, norėta sumėtyti pėdas, kad nesektų nei rusai, nei šveicarai, atkreipę dėmesį, kad po jų stogu susimetė labai jau „veiklūs“ lietuviai politikai. Tai buvo, rodos, J. Gabrio mintis“ (A. S t e p o n a i t i s, *Tėvynėje ir pasaulyje...*, p. 97).

knygoje pateikia ir į lietuvių kalbą išverstus konferencijos nutarimus, kaip pats teigia, paimtus iš *Pro Lithuania*¹⁰¹.

Tai kas tada dalyvavo pasitarime, kuris iki pat 1918 m. bus minimas kaip vienas iš svarbių žingsnių visiškos Lietuvos nepriklausomybės link? Vienas dalyvių – J. Gabrys. Atrodo, teisus yra J. Purickis – tiek konferencijos sprendimai, tiek teksto publikacijos buvo paruoštos J. Gabrio ir jo artimos aplinkos žmonių (trejeto kunigų), kuriai nepriklausė A. Viskanta. Dėl anksčiau minėtų aplinkybių jo ir J. Gabrio santykiai buvo itin įtempti, todėl siekdamas perimti kuo daugiau idėjų bei iniciatyvos, jis ne tik vengė bendradarbiauti su A. Viskanta, bet ir visai bandė griauti jo santykius su kitais lietuvių inteligentais, ko nė neslepia savo autobiografijoje¹⁰². Pirmojoje autobiografijos versijoje J. Gabrys „Hagos konferencijos“ išvis nemini. Dar vienas Šveicarijoje dirbęs lietuvis – Vincas Bartuška – tuo metu atvyko iš JAV, keliavo po Lietuvą bei aprašė ten patirtus įspūdžius, taigi, šioje konferencijoje nedalyvavo ir atsiminimuose pasakojimo apie ją nepaliko. Vadinasi, be J. Gabrio, kiti dalyviai buvo A. Steponaitis, J. Purickis ir V. Daumantas. Tai kol kas visa informacija, kurią galima rasti apie aptariamą įvykį ir su juo susijusius asmenis.

Yra žinomi keli „Hagos konferencijoje“ priimtų nutarimų variantai: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas vokiškas mašinėle spausdintas tekstas¹⁰³, *Pro Lithuania* publikuotas tekstas prancūzų kalba¹⁰⁴ ir A. Steponaičio vertimas į lietuvių kalbą, pateiktas jo atsiminimuose¹⁰⁵.

Visuose variantuose tekstas pradamas nuoroda į Vokietijos imperijos kanclerio kalbą, pasakytą Reichstage 1916 m. balandžio 5 d., kurioje buvo teigiama, kad Lietuva ir jos kaimynės nebus grąžintos Rusijai. Remiantis tokiais nuostatomis, civilizuo tam pasauliui norėta pranešti, kodėl Lietuva nebenori grįžti po „Rusijos jungu“¹⁰⁶. Toliau pateikiami devyni istorinio, religinio ir kultūrinio susipriešinimo su Rusija pavyzdžiai, kurių prasminiai akcentai sutampa visuose trijuose teksto variantuose, skiriasi tik kalbiniai niuansai. A. Steponaičio atsiminimuose pateiktame sutrumpintame variante irgi stengiamasi išlaikyti pagrindines nutarimų mintis, tad galime teigti, kad vokiškas ir prancūziškas rezoliucijų variantai buvo vienalaikiai ir rengti tam pačiam informacijos sklaidos tikslui.

Trumpai apžvelkime faktus, kurie buvo pateikti kaip lietuvių engimo Rusijos imperijoje įrodymai: 1) Rusija nuo pat 1796 m. stengiasi panaikinti Lietuvos vardą, vadin-

¹⁰¹ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 51–52.

¹⁰² J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 167–169.

¹⁰³ Beschlusse der im Haag Versammelten Lithau'schen Delegierten in den Tagen vom 25.–30. April, *VUB RS*, f. 155, b. 996, [l. n.].

¹⁰⁴ Résolutions des délégués lithuaniens réunis à la Haye les 25–30 avril, *Pro Lithuania*, 1916, nr. 4–7, p. 106–107.

¹⁰⁵ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 50–52; A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 97–98.

¹⁰⁶ Résolutions..., *Pro Lithuania*, p. 106.

dama ją „Šiaurės Vakarų kraštu“; 2) lietuviški įstatymai ir administracija buvo pakeisti svetimais rusiškais; 3) buvo uždarytas Vilniaus universitetas ir uždaromos lietuviškos mokyklos; 4) rusų valdžia varžė katalikų ir unitų teises; 5) žiaurus šalies valdymas sutrikdė jos kultūrinį vystymąsi 50 metų; 6) 40 metų trukęs lietuviškos spaudos draudimas trukdė švietimui, bet nesumažino lietuvių raštingumo procento; 7) rusų kolonizatoriai vijo lietuvius nuo protėvių krauju ir prakaitu aplaistytos žemės; 8) lietuviai ženkliai padėjo carinei kariuomenei Pirmajame pasauliniame kare, tačiau imperija Lietuvai nežada autonomijos kaip Lenkijai; 9) traukdamasi carinė kariuomenė nuniokojo teritoriją¹⁰⁷. Toks XIX a. lietuvių vargų sujungimas su tuometine karo ir vokiečių okupacijos realybe rodo, kad deklaraciją kūrę veikėjai ne tik turėjo stiprią istorinę sąmonę, bet ir puikiai suprato, kaip amžiaus senumo kovas už kultūrinę ir religinę laisvę galima panaudoti siekiant politinių tikslų.

Nutarimų variantų adresatai turėjo būti skirtingi. Nors prancūziškojo nutarimų varianto adresatas lieka labai abstraktus, galime jį numanyti remiantis viso *Pro Lithuania* žurnalo publikacijų tiksline auditorija – tai Antantės ir neutralių šalių diplomatai, kitų Rytų ir Vidurio Europos tautų atstovai Šveicarijoje, keletas prancūzų, šveicarų, belgų intelektualų, su kuriais bendrauta. Tačiau vokiškasis variantas kelia dar daugiau klausimų.

Kadangi tuo pačiu metu kaip *Pro Lithuania* leistame *Litauen* nagrinėjamos konferencijos nutarimų nerandame¹⁰⁸, galima daryti prielaidą, kad vokiškas tekstas buvo skirtas oficialiai vokiškai kalbantiems diplomatams ir imperijos pareigūnams informuoti, juolab kad J. Gabrys vis užsimena apie savo memorandumus – tiek neštus į Vokietijos atstovybę Berne, tiek siųstus tiesiai į Berlyną¹⁰⁹. Šią tezę taip pat stiprina ir baigiamoji deklaracijos (nutarimų) formulė, kuri skiriasi prancūziškajame ir vokiškajame variante. Vertimas iš prancūzų kalbos skamba taip: „Atsižvelgiant į anksčiau išdėstytas priežastis, lietuvių tauta, atsikračiusi rusų jungo, jokia kaina nenori iš naujo po juo pakliūti, todėl *ji tiki savo teise ir deklaruoja*, kad netrokšta *vieno jungo pakeisti kitu*. Ji reikalauja nepriklausomybės atstatymo.“¹¹⁰ Šis nepriklausomybės reikalavimas turėtų būti vertinamas kaip apeliacija į neteisėtai atimtą tautos laisvę, o ne orientacija į naujo valstybingumo praktinę pradžią. Tačiau dėmesį vertėtų atkreipti ne tik į tai. Vokiškojo deklaracijos varianto pabaigoje yra dar vienas sakiny, neįtrauktas į prancūziškąjį ir necituotas nė vienuose atsiminimuose: „ir

¹⁰⁷ Beschlusse der im Haag..., [l.n.]; Résolutions..., *Pro Lithuania*, p. 106–107; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 50–52.

¹⁰⁸ „Litauen“ pirmasis numeris išėjo 1916 m. gegužės mėnesį, ir jame iš tuo metu lietuvių išleistų dokumentų randame tik „Pavergtųjų Rusijos tautų lygos“ kreipimąsi į JAV prezidentą W. Wilsoną (*Litauen*, 1916, nr. 1, p. 27–29).

¹⁰⁹ J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, p. 167.

¹¹⁰ Résolutions de la conférence des patriotes lithuaniens réunis à Berne du 1er au 5 mars, *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, *Pro Lithuania*, p. 107.

tiems, kurie padės tai pasiekti, jaus pareigą atsidėkoti ir būti prigimtinė sąjungininkė¹¹¹. Būtent toks apeliavimas į kitos valstybės, ne Rusijos imperijos, paramą ir pagalbą kuriant naują valstybę aiškiai nurodo į Vokietiją. Antantės šalims skirta informacija nebūtų pateikta vokiečių kalba, o ir deklaracijos turinys prieš vieną jų sąjungininkę – Rusiją – yra visiškai priešingas norui pelnyti šių šalių palankumą. Tiesa, kol kas niekaip negalime patvirtinti ar paneigti, jog cituotas dokumentas išvis pasiekė kokį nors adresatą. Tačiau galime teigti, kad pirmasis, svarbesnis, adresatas buvo Vokietijos pareigūnai, o antrinė auditorija – skaitantieji prancūziškas spaudos publikacijas. Tiriant idėjų atspindžius kasdienėje lietuvių organizacijų veikloje, tai yra iškalbingas pavyzdys apie diplomatinį žaidimą dokumentų rengimo, „tinkamo apdoravimo“ ir (ne)publikavimo erdvėje.

Šis dokumentas, kaip ir „Berno konferencijos“ nutarimai, sietinas su noru deklaruoti teisę į nepriklausomą kultūrinę, religinę ir politinę tradiciją bei su siekiu sukurti sąlygas faktinei nepriklausomybei. Tiek nagrinėti teksto variantai, tiek pats konferencijos faktas tęsia *atsiskyrimo* politikos liniją, šį kartą norint atsiriboti nuo rusiškojo carinio palikimo ir lietuviams primestų imperinio administravimo bei kultūrinio gyvenimo formų, siejant save su tais, kas *galbūt laimės* karą. Aptartame susitikime buvo dar kartą pabrėžta antirusiško veikimo svarba – jo gaires aptikome nagrinėdami J. Gabrio pažiūras, kurios nevienodai intensyviai buvo būdingos visam lietuvių tautiniam politiniam judėjimui dar iki Pirmojo pasaulinio karo. Taigi, Šveicarijos lietuviai rėmėsi ne tik emigrantų politinio lauko aktualijomis, bet ir senesniais lietuviškumo įvaizdžiais, kurių pristatymą viešumai ar Vokietijos pasiuntiniams paspartino permainos tarptautinėje politikoje.

Išvados

1915 m. pabaiga – 1916 m. pradžia Šveicarijoje gyvenantiems lietuvių veikėjams buvo svarbus intensyvios politinės veiklos laikas. Lietuvių tautos tarybos vadovas J. Gabrys, megzdamas ryšius su Vokietijos imperijos pareigūnais, siekė sukurti bendrą lietuvių emigracijoje vienijančią organizaciją. Dėl pirmųjų 1915 m. rudenį sėkmingai pavykusių konferencijų J. Gabrys buvo pripažintas vertu pasitikėjimo ir tinkamas lietuviškųjų reikalų kontrolei. Tai mums leidžia spręsti, jog buvo sudarytos sąlygos jam ir kitiems lietuvių veikėjams Šveicarijoje teikti projektus Vokietijos valdžiai, kokia turėtų būti naujai kuriama Lietuva.

¹¹¹ <...> und es wird denjenigen, welche ihm helfen werden, diese wieder zu erlangen, zu Dank verpflichtet und ihr natürlicher Verbündeter sein. (Beschlüsse der im Haag Versammelten Lithau'schen Delegierten in den Tagen vom 25.–30. April, *VUB RS*, f. 155, b. 996, [l.n.]).

Pirmasis J. Gabrio parengtas projektas skelbė sumanymą kurti bendrą lietuvių–latvių valstybę, kuri turėtų savo monarchą ir būtų pavaldi Vokietijos kaizeriui. Pabrėžiant lietuvių ir latvių tautų atskirumą nuo savo kaimynų, apeliuojama į Vokietijos, kaip ką tik Lietuvą okupavusios valstybės, intencijas suteikti mažosioms tautoms autonomiją ar net nepriklausomybę. Tačiau iš tiesų šiame projekte, nepaisant skambios retorikos, Lietuva matoma tik kaip pusiau savarankiška valstybė, o latviškosios teritorijos padalijamos tarp Lietuvos ir Suomijos, taip bandant priartėti prie Vokietijoje vyravusių aneksinių ir antilatviškų planų Kuršui. Nors J. Gabrys pateikia projekte minimus nutarimus kaip lietuvių–latvių „konferencijos“ sprendimą, viešai skelbti šio susitikimo nutarimai apsiriboja kultūrinės autonomijos deklaravimu. Tiesiogiai valdžios atstovams pateiktame projekte taip pat yra detalios instrukcijos, ką turėtų daryti Vokietijos karinė ir civilinė valdžia okupuotose teritorijose, kad pelnytų vietinių gyventojų pasitikėjimą ir užsienyje esančių intelektualų palaikymą.

Kitame projekte, pateiktame 1915 m. lapkričio 27 d. grįžus iš Stokholmo lietuvių konferencijos, reaguojant į vidines ir tarptautines aktualijas, išskiriami trys pagrindiniai lietuvių siekiai: tai nenoras sugrįžti į Rusijos imperiją, atsiribojimas nuo bendro su Lenkija valstybingumo ir nepriklausomos Lietuvos klausimo kėlimo galimybės. Nors čia Lietuvos nepriklausomybė matoma daug labiau neapibrėžta, šios trys perspektyvos bus svarbios visam Lietuvos idėjos projektavimui tarptautinėje erdvėje ir siekiamas ją įgyvendinti iki pat 1918 m. pabaigos, o taip pat brėš Šveicarijos lietuvių veiklos gaires.

1916 m. pavasarį Šveicarijoje vykusias konferencijas imtasi tirti iš dviejų perspektyvų – išorinės ir vidinės, ieškant jų sąsajų ir sąveikų. Šių įvykių reikšmę taip pat galime apibendrinti per du žiūros taškus. „Bernio konferencijos“ nutarimuose buvo grindžiama lietuvių istorinė teisė į atskirą nuo lenkų valstybingumą, deklaruojamas atsiribojimas nuo lenkų veikėjų pretenzijų į Lietuvą ir jų skelbiamos bendros valstybės projektų, teigiant, kad moderni Lietuva *niekada nebus* kuriama Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo pagrindu. Tai išorinė perspektyva, kuria siekiama tokį Lietuvos vaizdinį populiarinti tarptautinės diplomatijos lauke bei imti ieškoti sąjungininkų, prieš tai apsirėžus, kas yra tikrieji *nedraugai*. Tokie teiginiai taip pat pratęsė anksčiau J. Gabrio vystytą antilenkiškos valstybės idėją ir įtvirtino ją organizaciniu lygmeniu kaip visų L.T.T. narių poziciją. Tai vidinė perspektyva, kurios pagrindu tokius lietuvių veikėjus kaip A. Viskanta dėl prolenkiškų pažiūrų buvo bandoma atriboti nuo įtakos ir tapatinimosi su lietuvių organizacijomis Šveicarijoje bei buvo siekiama konkuruoti su šioje šalyje stiprių lenkų nacionalistų judėjimu.

Po kelių mėnesių vykusios „Hagos konferencijos“ nutarimai buvo skirti atsiriboti nuo kitos aktualios lietuviams valstybės – Rusijos imperijos – ir akcentuoti jos padarytas skriaudas lietuvių tautai. Nors teigdami, kad Šveicarijoje veikiančių organizacijų tikslas yra propaguoti atskirą, *nerusišką* valstybingumą, konferencijos nutarimų autoriai labiau telkėsi į atskiros kultūrinės, religinės bei politinės tradicijos egzistavimo pripažinimą. Nepriklausoma valstybė buvo matoma kaip viena iš galimybių, tačiau norint ją

įgyvendinti, buvo būtina pereiti daug kitų atskirumo lygmenų, kuriuos šiomis konferencijomis ir norėta suformuluoti – tiek vidinėje, tiek išorinėje komunikacijoje.

Taigi, tęsiama *atsiskyrimo* politikos linija, kurioje į „priešų“ kategoriją, greta būsimos Lenkijos, įrašoma ir „buvusi“ Rusijos imperija, rodo ne atsitiktinį svarstymo objektų pasirinkimą, o tendencingą siekį išsiveržti iš praeities įtakų zonų. 1916 m. Vokietijos imperija dar neįvardijama kaip vienintelė galinti užtikrinti naujosios valstybės sėkmę, tačiau į ją remiamasi kaip į konkrečiu momentu lietuvių likimą sprendžiančią jėgą, siekiama jos pareigūnų pasitikėjimo ir garantijų.

Nors tautinės ir tarptautinės konferencijos nebuvo naujiena Pirmojo pasaulinio karo metais, ypač Šveicarijoje, J. Gabrio dėka lietuviai sėkmingai sau pritaikė tokį visuomeninio veikimo modelį. Turėdamas daug praktikos su mažųjų tautų teisių reikalavimais ir diplomatiniais žygiais darbo Tautų Sąjungoje metu, J. Gabrys tendencingai piešė Lietuvos savarankiškumo paveikslą tokį, koks, jo manymu, atitiko tuometes tarptautinės politikos aplinkybes. Stebėdami šio paveikslo kitimą Šveicarijos lietuvių veikloje, galime matyti ne tik valstybės idėjos raidą, bet ir siekį rasti būdą praktiškai ją įgyvendinti: kartais taikant kontroversiškas priemones dėl norimo tikslo – nepriklausomos Lietuvos. Ši praktinė 1915–1916 m. Šveicarijos lietuvių veikla ir ryšiai tarptautinėse sferose buvo neabejotinai svarbūs tolesniuose didėjančio Lietuvos savarankiškumo procesuose. Taip pat tai buvo vakarietišku idėjų, tokių kaip konstitucinė monarchija ar demokratinė respublika, sintezė, siekiant jas pritaikyti laukiamose geopolitinėse ir civilizacinėse pokario Rytų Europos dalybose.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys. Parengė Z. Butkus. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

BARTUŠKA, Vincas. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas.* Klaipėda: [s.n.], 1937.

BIELSKIS, Julius Jonas. *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.* Boston: Tautos fondas, 1916.

GABRYS, Juozas. *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga?: (autonomija ar savivalda?).* Chicago, 1914.

GABRYS-PARŠAITIS, Juozas. *Tautos sargyboj.* Sud. L. Saldukas. Vilnius: Versus aureus, 2007.

GABRYS, Juozas. *Vers l'Indépendance lituanienne: faits, impressions, souvenirs 1907–1920.* Lausanne: Libraire centrale des nationalités, 1920.

GAIGALAT, Wilhelm. *Die litauisch-baltische Frage.* Berlin: Verlag der Grenzboten, 1915.

GAIGALAT, Wilhelm. *La Lituanie. Le territoire occupé, la population et l'orientation de ses idées.* Genève: Édition Atar, 1918.

Gazette de Lausanne, 1915.

YČAS, Martynas. *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais.* Kaunas: Šviesa, 1991.

- KLIMAS, Petras. *Dienoraštis*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1988.
- Le Mouvement Pacifiste*, 1916.
- Lietuvių balsas*, 1915.
- Litauen*, 1916.
- PÉLISSIER, Jean. *J. Gabrys. Son rôle dans la Renaissance national lituanienne et son activité politique*. Lausanne: Libraire centrale des nationalités, 1918.
- Pro Lithuania*, 1915, 1916.
- PURICKIS, Juozas. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu. In: *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Vyriausiasis Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti komitetas, 1930, p. 49–58.
- STEPONAITIS, Antanas. *Atsiminimai. 1914–1919 lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu*. Kaunas: Žaibas, 1940.
- ŠLIŪPAS, Jonas. *Lietuvių–latvių respublika ir Šiaurės tautų Sąjunga*. Stokholmas, 1918.
- Trimitas*, 1933.
- ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m. In: *Metmenys*. 1991, nr. 61, p. 22–41.
- ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II. Vilnius: Litanus, 1992.
- DEMM, Eberhard. *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002.
- EIDINTAS, Alfonsas; RUDIS, Gediminas. *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*. Kaunas: Švieša, 1989.
- EIDINTAS, Alfonsas. *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
- EIDINTAS, Alfonsas. Skandalingieji Juozo Gabrio-Paršaičio darbai. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 407–450.
- ESCULLES, Joan; PETRONIS Vytautas. Self-proclaimed diplomats: Catalan–Lithuanian Cooperation during WWI. *Nationalities Papers*. 2016, 44:2, p. 340–356.
- GABRYS, Juozas. *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*. Ed. E. Demm und Ch. Nikolajew. Frankfurt am Main, 2013.
- GAIGALAITĖ, Aldona; ŽEIMANTIENĖ, Jūratė. *Juozas Purickis–Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.
- HEATH, Roy E.; SENN, Alfred Erich. Edmond Privat and The Commission of the East in 1918. *Journal of Baltic Studies*, Vol. VI, No 1, Spring 1975, p. 9–16.
- KATILIUS, Algimantas. Fribūro universiteto draugijos „Lituania“ šalpos fondas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 36, 2012, p. 91–117.
- KATILIUS, Algimantas, Fribūro lietuvių studentų draugija „Rūta“. In: *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil. dr. Tamaros Bairašauskaitės 65-mečio sukakčiai*. Sud. O. Mastianica, V. Pugačiauskas, V. Žaltauskaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 497–508.
- Lietuvos istorija*. t. X, 1 d.: BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, Danutė... [et al.]. *Nepriklausomybė (1918–1940)*. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

LIULEVIČIUS, Vejas Gabriėlius. *The German Myth of the East*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

LOPATA, Raimundas. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 231–251.

LOPATA, Raimundas. Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais, In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 253–269.

LOPATA, Raimundas. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992, 1994, p. 67–90.

LOPATA, Raimundas „Tipas apskritai labai dar įtariamas, bet reikalingas“. Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai. In: *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 321–350.

LOPATA, Raimundas. *Valstybingumo raida 1914–1918 metais*. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9: *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m.* Vilnius: Mintis, 1996, p. 83–112.

MAČIULIS, Dangiras. Jonas Šliūpas ir lietuvių–latvių vienybės idėja. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 12, 2011, p. 83–98.

PEČIULIS, Marius. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėnesį. In: *Karo archyvas*, t. 25, 2010, p. 29–97.

PIVORAS, Saulius. Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių–švedų ryšiai XX a. pradžioje. *Istorija*, nr. 74, 2009, p. 23–32.

PUKIENĖ, Vida. Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais. In: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 99–108.

PUKIENĖ, Vida. Voronežas – lietuvių švietimo židiny Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. In: *Istorija*, t. 70, 2008, p. 17–27.

PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Edukologija, 2013.

SENN, Alfred Erich. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*. Leiden: E. J. Brill, 1966.

SENN, Alfred Erich. *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*. Madison, 1971.

SENN, Alfred Erich. Garlawa: A Study in Émigré Intrigue. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 45, No. 105, 1967, p. 411–424.

SENN, Alfred Erich. The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920. *Lituanus*, 1977, Vol. 23, No. 1 – Spring, p. 15–22.

SENN, Alfred Erich. The Entente and the Polish Question 1914–1916. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 25, H. 1, 1977, p. 21–33.

SENN, Alfred Erich. Antanas Viskantas: a Lithuanian with Polish Friends. In: *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 312–320.

SENN, Alfred Erich. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

SENN, Alfred Erich. The Nationalities Factor in the Activities of Intelligence Agencies in Switzerland during The First World War. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Imperijos ir nacionalizmai Didžiajame kare: sąveikos Vidurio Rytų Europoje*, nr. XXXI, 2015, p. 99–119.

SKIRIUS, Juozas. Lietuvos ir JAV santykiai Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 metais. *Istorija*, 1996, t. 34, p. 98–113.

SKIRIUS, Juozas. *Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai XX amžiaus pirmojoje pusėje. Mokslo darbų apžvalga*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010.

SKIRIUS, Juozas. *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.

ŠTIKONAITĖ, Irena. Kultūriniai ryšiai su Šveicarija: Lozana – vienas lietuvių kovos dėl nepriklausomybės istorijos puslapis. *Gimtasis žodis*, nr. 9, 2002, p. 13–20.

ŠTIKONAITĖ, Irena. Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje. *Archivum Lithuanicum*, t. 6. 2004, p. 223–236.

LITHUANIAN CONFERENCES IN SWITZERLAND: THE QUESTION OF THE STATEDOOD IN 1915–1916

Summary

MONIKA ŠIPELYTĖ

This article dwells on the matters of political activities of Lithuanians in Switzerland in the period from 1915 to 1916. In the summer of 1915, Juozas Gabrys moved his Lithuanian Information Bureau from Paris to Lausanne and along with other Lithuanian emigrants founded an organization for the relief of war refugees as well as Lithuanian National Council (LNC). The main aim of the latter was to unify all Lithuanian political organizations abroad. Simultaneously, Juozas Gabrys and his colleagues were interacting and submitting projects regarding the modern Lithuanian state to the legislation of the German Empire in Switzerland. This communication was especially active in the autumn of 1915 when J. Gabrys was chosen the contact person for future communication between Lithuanian intellectuals and German representatives.

Hence the German authorities allowed J. Gabrys to travel to the first Lithuanian conference in Stockholm in October of 1915, where he met Matynas Yčas and Stasys Šilingas representing the Refugee Relief Committee in Petrograd. In this conference the necessity to continue the pro-Lithuanian propaganda and expansion of information offices in various countries was declared.

The Conference of Bern held in March of 1916 in Lausanne was the first important Lithuanian event in Switzerland that year. The main issue discussed in the course of the conference was the relationship between Polish and Lithuanian intellectuals and their attitude towards the heritage of the

Polish–Lithuanian Commonwealth. J. Gabrys manifested a strict anti–Polish opinion and this reflected in the resolutions of the Conference of Bern. They declared that Lithuanian and Polish national movements should be developing separately and should create independent states with no links to the Commonwealth.

In the late spring of 1916 the second Lithuanian conference was organised in Lausanne, but due to secret political intentions was called the Lithuanian Conference in Hague. The main goal of this meeting was to declare the total separation from the Russian Empire and to point out the injustices that the Lithuanian nation had suffered throughout the 19th century. Some of the resolutions of this conference were sent to the German authorities while others were published in the French speaking press. The differences in the texts suggest that Lithuanians had the intentions to exploit the belligerents for their own benefit.

The declarations of both Lithuanian conferences proclaimed the aspiration for cultural, religious, and political independence and listed the steps to achieve it. Besides, it was declared that Lithuania would not be involved in any forms of federation with the Russian Empire or Poland and in order to achieve independence, Lithuania should seek the support of the German Empire.

Gauta 2018 m. sausio mėn.
Priimta 2018 m. kovo mėn.

Monika Šipelytė – Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto jungtinės doktorantūros doktorantė. Tyrimų sritys: valstybės samprata, modernybė, biografika, išeivijos istorija, atminties kultūra.
Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT–01108
El. paštas: monika@ifsa.lt